

JOHANNES LEPSIUS'UN ERMENİLER LEHİNE İDDİALARI

(JOHANNES LEPSIUS' PRO-ARMENIAN ALLEGATIONS)

Dr. Ramazan YILDIZ

Öğretmen, Viyana
ramazanyildiz@gmx.at

Öz: *Bilhassa, Almanca'nın konuşulduğu çevrelerde Johannes Lepsius'un, Anadolu Ermenileri hakkındaki yazıları birincil kaynak olarak kabul edilir ve akademik çalışmalarda dahi kaynak olarak gösterilir. Oysa yazarın kitaplarına bakıldığı zaman, kitapların böyle bir payeyi hakemedikleri görülmektedir. Bu makalede, Lepsius'un, 'Armenien und Europa' isimli kitabında son derece hissi davrandığı, İslam ve Türk düşmanlığı yaptığı, Haçlı Seferleri zamanından bir taktiği kullanarak Avrupalıların dini duygularını istismar ettiği ve onları Müslümanlar aleyhine kışkırttığı, ayrıca çok tarafsız davrandığı ve Ermenilerin aleyhine yorumlanabilecek hadiseleri ya gizlediği ya da çok yumuşattığı, Türklerin aleyhine olabilecek en ufak şeyleri ise mübalağalı bir tarzda ele aldığı, Türklerle Ermeniler arasında ebedi düşmanlık tohumları ekmeye çalıştığı anlatılmaktadır. Ayrıca makalede, 1890'lı yıllarda ekilen bu tohumların yeşerdiğine ve I. Dünya Savaşı esnasında Ermenilerin Türklere karşı insanlık dışı katliamlar uyguladıklarına temas edilmektedir.*

Anahtar kelimeler: *Alman Basınında Ermeniler, Ermenilerle İlgili Reformlar, Ermeni İsyancıları, Ermeni Meselesi, Sasun İsyanı*

Abstract: *The works of Johannes Lepsius are seen as the primary source of information about Armenians living in Anatolia and are cited in many academic publications, especially in places where German is spoken. Yet, a close look at his works shows that they do not deserve such a position. In this paper we will examine his book 'Armenien und Europa' and explain how, in it, he acted very sentimentally, showed animosity towards Turks and Muslims, used tactics from the times of the crusades to pull on the religious sentiments of Europeans to antagonize them against Muslims, was biased and either omitted or mollified events that would put a bad light on Armenians, while exaggerating anything that would put a bad light on the Turks, thus trying to sow the seeds of an ever-lasting enmity between Turks and Armenians. We will also see how those seeds shot forth in the 1890s, culminating in the slaughter of Turks by the hands of Armenians during the First World War.*

Keywords: *Armenians in the German Media, Armenian Issue, Armenian Uprisings, Reforms Regarding Armenians, Sason Uprising*

Giriş

Johannes Lepsius, 1858-1926 yılları arasında yaşamış, Almanyalı bir Protestan papazı idi. Anadolu Ermenileri hakkında çeşitli yazılar yazdı, kitaplar neşretti. Kaleme aldığı kitaplardan bir tanesi, Ağustos 1896'da yayınlanan 'Armenien und Europa' (Ermenistan ve Avrupa) adlı kitabıdır. Konu ile alakalı olarak, 'Der Todesgang des Armenischen Volkes' (Ermeni Halkının Ölüm Yolculuğu) adlı bir başka kitabını da Mayıs 1919'da neşretmiştir. Lepsius, her iki kitabın ön sözlerinde, kitaplarını, Anadolu'ya yaptığı seyahatlerden sonra ve orada topladığı bilgilerle dayanarak yazdığını ifade etmektedir. Bu makalede, Lepsius'un 'Armenien und Europa' isimli kitabı ele alınmaktadır.

Lepsius, mezkur kitabın önsözünde, 1896'nın Mayıs ayında Anadolu ve Suriye içinde bir yolculuk yaptığını, ülkenin hala güvensiz olduğunu, haftalarca at sırtında devam eden yolculuk esnasında bir çok köylü ve şehirli Türk insanıyla konuştuğunu, bu konuşmaların kendisinde, Alman basınının Ermeni Meselesi'ndeki tutumunun gerçeklerle bağdaşmadığına dair bir kanaat oluşturduğunu,¹ Anadolu'da son aylarda vuku bulan katliamların ve yağmalamaların kendiliğinden çıktığına inanan hiç bir Müslüman ile karşılaşmadığını, herkesin olayları, Sultan'ın emrine imtisalen, hükümetin tertip ettiğine inandığını,² Mollaların bütün camilerde halka, Şeyhülislam'ın Ermenilerin tamamının öldürülmesini emrettiğini³ anlattıklarını, halkın bu şartlar dahilinde bir tek Ermeni'nin dahi sağ kalmaması gerektiğini düşündüğünü, ifade ediyor.⁴

Lepsius bu yolculuğa çıktığında 38 yaşında idi ve Anadolu'ya 'halı tüccarı' kamufleji ile geçti.⁵ Yanına, Tebriz (İran) doğumlu, Gütersloh (Almanya)'da

1 Hâlbuki Alman basınının Ermeni Meselesi'ndeki tutumunun, gerçeklerle bağdaşmadığını Lepsius'a, Ernst Lohmann isminde bir papaz söylüyor. Bu kişi, 1896 senesinin Şubat ayında yayınlanan bir Amerikan dergisinde, Alman basınının İstanbul'dan rüşvet aldığı ve bu sebepten dolayı gerçekleri yazmadığı iddiasını okuyor. Pastor Lohmann, konuyu efkarı umimiyeye taşıyacağına karar verdiğini Lepsius'a anlatıyor. Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, University of South Africa 2005, s.36

2 Oysaki 26 Ağustos 1896'da Osmanlı Bankası baskını ve akabinde meydana gelen olaylar esnasında tesadüfen İstanbul'da bulunan Helmut von Gerlach: "Hangi Türk'le konuştu isem bu bir nefis müdafasıdır dedi" diyor. Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.38. Nefis müdafası ancak saldırıya uğramak durumunda söz konusu olur. Aslında Helmut von Gerlach'ın da olaylara tarafgir baktığı, haberi veriş şeklinden anlaşılabilir. Burada dikkatimizi çeken husus, iki Avrupalı'nın, Türklerin hadiselerle bakış açılarını, birbirine zıt şekilde ifade etmeleridir. Lepsius'un konuştuğu Türklere göre Ermenilerin hiçbir suçu olmadığı halde, hükümet onları yok etmeyi planlamıştır. Gerlach'ın konuştuğu Türklere göre ise saldırı Ermenilerden gelmekte ve Türkler de kendilerini müdafaa etmektedirler. Bunların ikisi birden doğru olamaz. Birbirine kabil-i telif olmayan bu çelişkili beyanların bir tek manası vardır: Avrupalılar, Ermeni konusunda sadece bugün değil, aksine meselenin sahneye çıkışından beri, Ermeni davasına hizmet edeceğine inandıkları hususları, haklı haksız demeden ve hiçbir ilmi kritere tabi tutmadan kaleme almışlardır.

3 Esasen Şeyhülislam'ın emir verme yetkisi yoktur. Şeyhülislamlık makamı fetva makamıdır. Eğer bu ifadelerle, Şeyhülislam tarafından verilmiş bir fetvanın varlığı kast ediliyorsa ortada böyle bir fetva yoktur. Osmanlı Arşivi'nde araştırma yapan yüzlerce Avrupalı ve Amerikalı ilim adamının ilk ortaya çıkartmak isteyecekleri belgelerin bu ve benzeri belgeler olacağı açıktır. Şayet böyle bir fetva olsaydı, bugüne kadar yapılmış olan arşiv çalışmalarında ortaya çıkardı.

4 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.5

5 Güya, Anadolu'yu dolaşan Avrupalılar, polis, asker ve hafiyeler tarafından gözaltında tutuluyor idiler. Lepsius, Türklerin itimatlılığını bu yola başvurarak bertaraf etmiş oldu. Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.41

büyümüş, birçok Doğu lisanını ve Osmanlı Türkçesi'ni akıcı şekilde konuşabilen, James Greenfield adında bir Ermeni talebeyi aldı. 21 Nisan 1896'da birlikte Belgrad'a, birkaç gün sonra da İstanbul'a vardılar. İstanbul'da, Almanya Büyük Elçisi Freiherr von Saurma'yı ziyaret ettiler. At sırtında yedi günlük bir yolculuktan sonra Kayseri'ye ulaştılar. Her şehirde kalabilmek için o şehrin mülki amirinden yeniden izin almaları gerekiyordu. Anadolu'daki yolculukları Mersin'de son buldu. Mayıs ayının sonunda Lepsius Kudüs'te idi.⁶ Lepsius, daha önce 1884-1886 arası, Kudüs'te Papaz yardımcısı olarak, aynı zamanda Alman okulunda öğretmen ve idareci olarak çalışmıştı⁷ ve ilk hanımı Margarethe Zeller ile orada evlenmişti. Lepsius, Kudüs'ten Almanya'ya döndükten sonra Magdeburg Kilisesi'nde papaz olarak çalışmaya başladı. 1896'da Anadolu yolculuğuna çıkmayı planlayınca, çalıştığı kiliseden parasız izin istedi ancak kilise kendisine izin vermedi. Bunun üzerine vazifesinden istifaen ayrıldı.⁸ Lepsius 29 Eylül 1895'de, esasen Müslümanlar arasında Hıristiyanlık propagandası yapmak için 'Deutsche Orient Mission'unu (Alman Doğu Misyonu) kurdu. Sonradan cemiyetin gayesi, Ermenilere karşı yapılan haksızlıklarla mücadele etmeye evrildi.⁹

Lepsius seyahatten döndükten iki ay sonra, Ağustos 1896'da mezkur kitabı yayınlıyor. Uwe Feigel bu kitap için: "Ermeniler hakkında yazılmış ilk ve en başarılı yayındır. Gazetelerde yayımlanan bütün makalelere kaynak olmuştur. Efkar-ı umumiye etkileyip Hristiyan Almanya'ya, Ermeni Meselesi'ne müdahale etme konusunda cesaretlendirmiştir." diyor.

Anadolu yolculuğu esnasında Lepsius'un ileride Anadolu'da kuracağı vakfın, Amerikalı misyonerlerin yardımlarıyla Talas (Kayseri) ve Urfa şubelerini açtığını;¹⁰ Urfa'ya, orada ikamet eden Amerikalı öğretmen Corinna Shatuck tarafından davet edildiğini; Lepsius, vakfının Urfa'daki ana şubesinin, Künzler ve Künzler'in Doğu'da büyümüş olan hanımı Bayan Elisabet ikilisi tarafından ayakta tutulduğunu;¹¹ Urfa'da açtığı sanayi işletmeleri ve el işi atölyeleri için finans ve sanayici çevrelerden büyük destek bulduğunu;¹² Almanya'ya döndüğünde Berlin Tonhalle'de büyük bir toplantı tertip ettiğini ve toplantıya Ankara'da ölüm cezasına çarptırılmış olan Ermeni Profesör Garabed Thoumajan'ı davet ettiğini, fakat Thoumajan'ın halka hitap etmesinin Alman

6 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Potsdam 20. 11. 2011, s. 6

7 Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.36

8 Hans-Lukas Kieser, *Zion-Armenien-Deutschland. Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Symposium des Lepsiushauses, Potsdam 13.12. 2008, s. 4-8

9 Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.40

10 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ metni, Potsdam 20. 11. 2011, s. 9

11 Hans-Lukas Kieser, *Zion-Armenien-Deutschland. Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Tebliğ metni, Potsdam 13.12. 2008, s. 11

12 Hermann Golz, *Zwischen Deutschland und Armenien*, www.Lepsiushaus-Potsdam.de; Publikationen

İçişleri Bakanlığı tarafından yasaklandığını; Lepsius'un Emniyet Genel Müdürlüğü'ne ve Dışişleri Bakanlığı'na çağrılıp Profesör Garabed Thoumajan'ı, kendi siyasi çalışmalarından uzak tutması için uyarıldığını, görüyoruz.¹³

Lepsius seyahatten döndükten iki ay sonra, Ağustos 1896'da mezkur kitabı yayınlıyor. Uwe Feigel bu kitap için: "Ermeniler hakkında yazılmış ilk ve en başarılı yayındır. Gazetelerde yayımlanan bütün makalelere kaynak olmuştur. Efkâr-ı umumiye etkileyip Hristiyan Almanya'yı, Ermeni Meselesi'ne müdahale etme konusunda cesaretlendirmiştir." diyor.¹⁴ Kitap 1897'ye kadar, yani bir sene içinde yedinci baskısını yapmış; kısa sürede İngilizce, Fransızca ve Rusça'ya tercüme edilmiş; o tarihte Avrupa siyasetinin istikrarsız ve anlaşılmaz olduğunu düşünen İngiliz Başbakanı William Ewart Gladstone, Lepsius'a bu kitaptan dolayı bir teşekkür mektubu göndermiştir.¹⁵

1. Lepsius'un Uluslararası Protestanlık ve Protestanlık Siyonizmi ile İrtibatı

Lepsius'un Ermenilerle böylesine yakından ilgilenmesinin sebebini daha iyi anlayabilmek için uluslararası Protestanlıkla olan irtibatına bakmak gerekir. Uluslararası Protestanlık, Protestanlık Siyonizmi'ni ihdas ederek İsa-Mesih devletinin kurulabilmesi için bütün Yahudilerin Filistin'de toplanması ve İsrail devletininin kurulması gerektiği tezini savunmaya başladı. Lepsius, 1884 senesinde Uluslararası Protestanlığın Yakındoğu Misyonu'na girerek, 26 yaşında, yukarıda işaret edildiği gibi Kudüs'te, misyonun Almanca konuşanlar bölümünde papaz yardımcısı oldu. Misyonun İngilizce konuşan çevresiyle irtibat kurdu ve onlardaki pragmatik ve eşatolojik temayülü ve bunun da ötesinde, İngilizce konuşan çevrenin Filistin'de, Yahudi Misyonu ve Restorasyonu için vazifelendirilmiş olan organizasyonları da içine aldığını gördü. 1500 seneden beri Kudüs'te var olan ve Uluslararası Protestanlığın Yakındoğu Misyonu'nun ilgi alanında bulunan, Ermeni Başkilisesi'ndeki Ermenilerle tanıştı.¹⁶ Filistin'de, Doğu'nun değişik halklarının ve dinlerinin bir arada yaşadıklarını yakından gördü. Kendisini evladı gibi gören Johann Ludwig Schneller isimli Alman misyonerin Suriye'de açtığı yetimhanenin yönetim kurulunda bulundu.¹⁷ Keza Kudüs'te, Basel (İsviçre)'li bazı Protestan kişilerle ve onların uluslararası şebekesi ile de tanışmış oldu ki Lepsius daha

13 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ metni, Potsdam 20. 11. 2011, s. 6

14 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.57

15 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ metni, Potsdam 20. 11. 2011, s.8

16 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.23

17 Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.36

sonra Basel'de sık sık kalmıştı.¹⁸ Basel, Uluslararası Protestanlık Misyonu' için Avrupa kıtasında bir kavşak ve aynı şekilde Osmanlı Filistin'i ile bağlantı kurmakta Protestan Siyonizmi için bir merkez idi. Lepsius, Almanya'nın Osmanlı politikasını, Protestan Siyonizmi'ne aykırı buluyor ve ülkesini bu açıdan tenkit ediyordu. 19. asrın sonlarına doğru uluslararasılık kazanmış olan Yahudi Siyonizmi'ni de yakından takip etmeye başlamıştı. 1897'de Basel'de yapılan I. Siyonist Kongresi'ne davet edilmişti. Yahudiler Filistin'e toplanmadan İsa-Mesih Devleti'nin kurulmasının düşünülemeyeceğini" söylüyordu. Osmanlı topraklarında yaptığı çalışmaları bu misyonu sebebiyledir.¹⁹

Bu bilgiler ışığında Lepsius'un, Uluslararası Protestanlık Misyonu'na alındığında, Misyon tarafından, Arz-ı Mevud'da oturan Ermenilerle ilgilenmek için vazifelendirildiğini ve üstlendiği vazife gereği, onlarla irtibata geçtiğini, o günden itibaren Ermenilerden duyduğu haberleri topladığını, kendi hayal gücüyle haberleri daha dramatik hale getirdiğini, inanılması mümkün olmayan iddiaları takviye eder düşüncesiyle 1896'da Anadolu'ya göstermelik bir seyahatte bulunduğunu, üstlendiği misyon, papazlık yapmasından daha önde geldiği için de hiç düşünmeden papazlıktan istifa ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Lepsius, Uluslararası Protestanlık Misyonu'ndan aldığı vazife gereği, bölgeyi istikrarsızlaştıracak uydurma haberler yazıp yayarken, yalan haberlere iltifat etmeyen Alman basınına da hücum ediyor. Alman basınının Ermenilere uygulanan toplu boğazlamaları, yağmalamaları ve zorla din değiştirmeleri dile getirmediğini, bütün suçu Ermenilere yüklediğini ve onlar için 'Ermeni isyancıları' tabirini kullandığını, onları bütün olumsuzlukların sebebi olarak gösterdiğini, kitabın önsözünde sert bir şekilde tenkit ediyor.²⁰

Almanya'da, Yahudilerin elinde olan birkaç gazetenin, Hristiyan bir halkın kaderiyle hiç ilgilenmediğini iddia edenler,²¹ hatta hükümetin gazeteler üzerinde baskı kurduğunu ve onları yarı resmi bir hüviyete soktuğunu, boyun eğmeyen gazeteleri yasakladığını ifade eden başkaları da vardır. Hermann Golz bu konuda şu misali veriyor: "Alman İmparatoriçesi, Filistin'de bir Ermeni yetimhanesini ziyaret etmiş ve oradaki hemşirelere, büyük bir dini (Hristiyan)

18 19. asrın ilk yarısında Almanca konuşan Protestan misyonerler, özellikle de 'Basler Missionsgesellschaft', Transkafkasya'da Ermeniler arasında faaliyet göstermişti. Bu çalışmaların neticesinde 1866 senesinde 313 kişi Protestan mezhebine girmişti. Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.23; Schlatter, *Basler Mission*, I, 98.100f. 102f. 105.

19 Hans-Lukas Kieser, *Zion-Armenien-Deutschland. Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Tebliğ metni, Potsdam 13.12. 2008, s.4-8

20 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.5

21 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.52

günlük gazete olan Reichsbote'yi okumayı yasaklamıştı. Çünkü bu gazete bir Alman papazının, devam eden Ermeni katliamları ile ilgili yazdığı, maskeleri düşüren gerçekleri yayınlıyordu ve Almanya'nın uyguladığı Osmanlı siyasetinin ve Alman basınının yaptığının çılgınlık olduğunu ilan ediyordu. Yayımlanan makalenin başlığı, 'Ermenistan Gerçeği' idi ve yazılanlar, Dr. Lepsius'un 1896 senesi Nisan-Haziran aylarında, Anadolu'da, James Greenfield isimli genç bir Ermeni ile topladığı bilgilere dayanıyordu. Reichsboten gazetesinde yayımlanan bu makaleler, 'Armenien und Europa' kitabının temelini oluşturmuştur. Aydınlar ve Kilise, Lepsius'u ve açıklamalarını redettikleri halde, verdiği konferanslar ve yaptığı ferdi yayınlarla Lepsius, fikirlerini geniş bir çevreye duyurabilmiştir."²²

Aslında Alman basınında, Lepsius'u memnun edecek yazılar da yazılıyordu. Nitekim o tarihlerde yayımlanmış olan bir haberde Sasun olayı, 'katliamların başlangıcı' olarak, başka bir haberde de 'gelecekte yapılacak olan katliamların genel provası' olarak tabir ediliyor ve bu olay, Ermeni Meselesi ile büyük devletlerin ilgilenmesine sebep olmuştur, deniyor.²³ Bu aşamada, Ermeni Meselesi ile büyük devletlerin ilgilenmesi hususunu biraz irdelemek faydalı olacaktır.

2. Batılı Devletlerin Ermenileri İstismarı

Tarihi olaylardan biliyoruz ki büyük devletler, Osmanlı'nın iç işlerine müdahale edebilmek için devamlı bahaneler aramışlar ve Ermenileri bu emelleri için sürekli istismar etmişlerdir. Hans Ludwig Wegener bu gerçeği şöyle ifade ediyor: "Ermenilerin acı çekmesinde en büyük pay Rusların olmakla birlikte İngilizler de bu konuda suçsuz değildirler. Osmanlı Devleti'nden tavizler koparabilmek için Türklerin başına gaile açmada hep Ermenileri alet olarak kullanmışlardır. Ne zaman ki İngilizler Doğu'da gayelerine ulaşmışlardır, Ermenileri yüz üstü bırakmışlardır. Bunun en bariz örneği, 1878'de Kıbrıs üzerinde sağlanan uzlaşmadır. Daha önceleri İngilizler Ermenilere kuvvetli bir ilgi duyuyorlardı. En ıssız Ermeni bölgelerine 'İncil Evleri' ve okullar açıp buraları finanse ediyorlardı. Boğaziçi'nde, Rumeli Hisarı Robert Koleji; Merzifon'da, Anadolu Koleji; Elazığ'da (Harput), Fırat Koleji; Antep'te, Merkez Koleji gibi okulları, dini ihtilafları körüklemek, Ermenilerde milli duyguları kuvvetlendirmek ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca işler yapmaya sevk etmek için açtılar. Hatta İngiltere, Rusya'nın güneye doğru genişlemesini önlemek için de Ermenileri önemli bir unsur

22 Hermann Golz, *Zwischen Deutschland und Armenien*, Theologische Literaturzeitung 108, Yıl 12, Aralık 1983; Golz, Lepsius'un en çok iki hafta sürmüş olan İstanbul-Mersin arası seyahatini, üç ay olarak göstermekte ve Lepsius'un Ermeni militanlarından aldığı her halinden belli olan yalan ve iftiralara 'bilgi' demektedir.

23 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.31

olarak kullanmıştır, yani Rusya ve İngiltere, güç savaşlarını Ermenilerin 'sırtında' yapıyorlardı."²⁴

Bu tesbit, Ermeni isyanlarının çıkarılışı ve gayeleri hakkında, dönemin Sultanı II. Abdülhamid'in tesbitleriyle örtüşmektedir. Sultan II. Abdülhamid şöyle diyordu: "Ermeni Meselesi büyük nisbette dış kaynaklıdır. Ruslar, Bulgaristan hakkındaki düşüncelerinde muvaffak olunca bunu Bulgarları isyana teşvikle başardıkları gibi, Osmanlı'dan Doğu'da da toprak koparabilmek için Ermenileri iğfale başladılar. Gönderdikleri ajanlar marifetiyle, papazları, öğretmenleri ve maceracı Ermenileri Osmanlı'ya karşı isyana teşvik etmeye başladılar. Rusların derdi müstakil bir Ermenistan olamazdı. Çünkü bu, Rusya'nın da Ermenilerle meskûn yerlerini kaybetmesi manasına gelirdi. Rusların gayesi Osmanlı'yı güç duruma sokmak, kendi vatandaşı olan Ermenilerin de memnuniyetini ve sadakatini sağlamaktı. Osmanlı'dan koparılacak toprak parçaları üzerinde söz hakkı elde etmek için bu menfur çalışmalara Fransız ve İngilizler de katıldılar. Hatta ilk 'Ermeni Komitesi' Paris'te kurulmuştu. Fransızlar Katolik Ermenileri, Ruslar Ortodoks Ermenileri himaye ediyorlardı. Bunların aralarındaki kavgaları bitirip Müslümanlara beraberce saldırmaları için çalıştılar. Ermenilerin planı, Müslümanları kıskırtmak, üstlerine saldırtmak, sonra da feryad edip Avrupa'nın müdahalesini sağlamak ve Avrupa'ya "bunlar bir arada yaşayamıyor, Ermenistan'ın ayrılması ve muhtariyet kazanması lazım" dedirtmekti. Ajanlara, papazlara ve öğretmenlere Ermenilerin çoğu uymak istemeyince, mecaracı çeteler, bunları kesip öldürmeye başladılar. Türk kılığına giren çeteler, kendilerine yardım etmeyen Ermenileri öldürüyor, sonra da "görmüyor musunuz, Türkler sizi öldürüyor" diyorlardı. Öbür taraftan Türk köylerine girip Müslüman halka çeşitli işkencelerde bulunuyorlardı. Bilhassa Sasun bölgesinde tahrikler çok yoğundu. Müşir Zeki Paşa emrindeki ordu buradaki Ermeni-Müslüman kavgasını sona erdirmek için görevlendirildi ve isyan bastırıldı. Çeşitli sebeplerden dolayı o anda Rusya, İngiltere ve Fransa müşterek hareket edemediler ve bu aşamada Osmanlı'ya müdahale edemediler. Fakat bilhassa İngiltere, Mısır'da işlediği işlerden dünya efkâr-ı umumiyesini uzak tutmak ve dikkatlerini Türkiye üzerine teksif etmek için Ermeni Meselesi'ni müteakib senelerde de hep canlı tutmaya çalışmıştır. Ermenilerin Anadolu'daki çalışmaları neticesiz kalınca, Ermeniler, çeteleri İstanbul'a sevk edip orada fitne fesad çıkartmaya başladılar. Ermeni Meselesi, Osmanlı için bir huzursuzluk sebebi, Avrupalı devletler içinse Osmanlı'ya müdahale etmek için bir bahane idi. Avrupa basını Ermeni Meselesi'ni bir dünya efkâr-ı umumiyye meselesi haline getirmişti, fakat devletlerarası ciddi bir mesele hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü onlar da biliyorlardı ki hiçbir yerde çoğunluk teşkil etmeyen Ermenilere muhtariyet kazandırmak hemen hemen mümkün değildi."²⁵ Ermeniler,

24 Hans Ludwig Wegener, *Der Britische Geheimdienst im Orient*, Berlin 1942, s.132-134

25 İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul 1995, s.56-59

Çukurova'dan Kafkasya'ya uzanan bölgede, bazı yerlerde nüfusun %20, %30 ve %40'ını teşkil eder vaziyette yaşamaktaydılar. Bazı kayıtlarda Ermenilerin, Müslüman halka nisbetle sadece Van'da %2 – 3'lük bir çoğunluğa sahip oldukları yer almaktadır.²⁶

Bu fiili durum, bölgeyi gören ve bilen herkesin ortak kanaatidir. 19. asrın son çeyreğinde Kafkasya'ya bir seyahatte bulunan Müller Simonis, Ermenistan 'Güneyin Polonya'sıdır' diyor. Çünkü Polonyalılar, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın himayesinde yaşamakta idiler. Kendilerine has bir ülkeleri yoktu. Aynen bunun gibi Ermeniler de o zaman Osmanlı, Rusya ve İran himayesinde yaşamakta idiler. Sayıları hakkındaki rakamlar farklı olmakla birlikte Ermenilerin üçte ikisi Osmanlı'da, üçte bire yakını Rusya'da, geri kalan kısmı da İran'da ve çeşitli ülkelerde muhacir olarak bulunuyordu. 20. Asrın başlarında aynı bölgeyi gezen Endres ise Ermenilerin azlığını ifade etmek için "İnsan, Ermenistan'da olduğunu asla hissetmiyor" diyor.²⁷

İşte bu hakikatten dolayı Haziran 1878'de, İngiliz liberal parlamenter Forster, kendisinden Berlin Konferansı'nda destek isteyen Pater Chrimian'a (ki daha sonra tüm Ermenilerin Katholikosu olmuştur), Anadolu'da yeterli nüfusa sahip olmadıklarını hatırlatarak şöyle demişti: "Komşunuz Rusya'yı incitmeyin. Burada İngiltere'de, ne muhafazakârların ne de Liberallerin eline işi teslim etmeyin. İngiltere için bu kadar uzak olan Ermenistan'ı kollamak çok zordur. Karadeniz'in güneyinde yeterli sayıda Ermeni oturmamaktadır. İngiltere sadece, sahillerde oturanların hamiliğini yapmak durumundadır. Size soruyorum, şayet Ermenilere istiklalleri verilirse bunu koruyacak güçleri var mı? İçerilerde bu güçte Ermeni oturuyor mu? İngilterenin yardımına güvenilemez."²⁸

2.1. Ermeniler ve Berlin Konferansı

Ermeniler, Berlin Konferansı'ndan, bağımsız bir Ermenistan'ın çıkmasını ümit ediyorlardı. Fakat Ayastefanos Antlaşması'ndaki reformlar ve iyileştirmelerin tekrarından başka bir şey elde edemediler. Ama buna rağmen, Berlin Antlaşması'na imza koyan devletlerle sıkı irtibat halinde idiler. İlgili devletler de her fırsatta Osmanlı nezdinde, Ermeni Meselesi'ni gündeme getiriyorlardı. Nitekim 11 Haziran 1880'de bu devletler, Osmanlı Devleti'ne müracaat edip mezkûr andlaşmanın Yunanistan ve Karadağ'la ilgili taahhütlerini yerine getirmesini isterken, Ermeniler hakkında yapılması gereken reformlardan haberdar edilmediklerinden de şikâyet etmişlerdi. Bunun üzerine Bab-ı Ali

26 Krischtschian M. *Deutschland und die Ausrottung der Armenier in der Türkei*, Potsdam 1930, s.63

27 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.14

28 Anahit Barikian, *Die Entwicklung der Armenischen Frage im 19. Jahrhundert*, Doktora tezi, Viyana 1948, s.138

doğu vilayetlerine bir heyet göndermiş ve heyetin raporunda yer alan tesbitler ışığında, Diyarbakır, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde gerekli ıslahatların yapılacağını 3 Ekim 1880 tarihinde büyük devletlere bildirmişti. Bu esnada Alman Devleti, Osmanlı yanlısı bir siyaset izlemeye başladığından Almanya Şansölyesi Bismarck, Berlin'deki İngiltere elçisine Ermeniler konusunda Osmanlı'ya baskı yapmanın şık olmadığını söylemişti.²⁹

Almanya Şansölyesi Otto von Bismarck'ın dış siyasetinde Ermeni Meselesi, Türkiye politikası ile değil, birinci derecede Rus politikası ile ilgili idi. Bismarck açıkça: "Türkiye'nin tamamı Pommer'li³⁰ bir kumbaracının kemiklerine değmez.³¹ Tabii ki insan Hristiyan olarak, baskı altındaki diğer Hristiyanlarla ilgilenmelidir. Fakat Almanya direkt müdahale etmemeli, bunu, Osmanlı'ya stratejik yönden büyük ilgi duyan diğer devletler yapmalıdır." diyordu. Bismarck 1883'te de İstanbul'daki Almanya Elçisi Radowitz'e Ermeni Meselesi ile ilgili şu direktifi verdi: "Reformlarla alakalı İngilizlerin ısrarına rağmen bilmeliyiz ki Rusya ve İran'da da Ermeniler var. O halde Sultan, meseleye birinci derecede bu devletlerle çözüm aramalıdır. Sultan'ın otoritesini zayıflatmamak için gayret gösterilmeli ve Ermeni Problemi'nin çözümü zamana yayılmalıdır."³²

1878 Berlin Konferansı'nda hayal kırıklığına uğrayan Pater Chrimian ve delegasyon: "Konferansta istiklalleri mevzubahis olan diğer milletler ülkelerine ve sınırlarına kavuştular, bizse sadece kâğıt üzerinde yazılı bir ümitle kaldık,"³³ "ancak Ermeni halkı bağımsızlık fikrinden hiç bir zaman vazgeçmeyecektir. Avrupa, isteklerini yerine getirinceye kadar sesini yükseltmeye devam edecektir" diyerek memleketlerine döndüler³⁴ ve planlı bir şekilde isyan hazırlıklarına başladılar. Zeytun ve Kilikya'da 1882'de, Türk ordusuna karşı silahlı bir isyana teşebbüs ettiler. Sultan II. Abdülhamid, ülkenin doğusunda ikinci bir Bulgaristan olayı yaşamak istemediği için, Kürt ve Çerkez unsurlarını da devreye koyarak bu isyanı bastırdı. Bunu takip eden yıllarda Ermeniler ihtilal komitelerini kurdular. 1887'de Hınçaklar, 1890'da da Taşnaklar, ülkelerini bağımsız hale getirmek için teşkilatlanıp çalışmalarına başladılar.³⁵

Ermenilerin bağımsızlık gayretleri yukarıda da ifade edildiği gibi Batılı devletler ve bilhassa İngiltere tarafından himaye ediliyordu. Ermeniler, buna

29 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, VIII. Cilt, s.134-135

30 Pommer, Almanya'da bir köydür.

31 Bunu Lepsius, "Ermenilerin tamamı, bir askerimizin kemiklerine değmez." şeklinde tevیل etti. Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.84

32 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.40

33 Paul Rohrbach, *Erlebnisse und Erfahrungen in Armenien*, Leipzig 1926, s.4

34 Anahit Barikian, *Die Entwicklung der Armenischen Frage im 19. Jahrhundert*, Doktora tezi, Viyana 1948, s. 155

35 Paul Essabalian, *Das Armenische Volk im Wandel der Jahrhunderte*, Viyana 1939, s.85-87

daha büyük bir mana yükleyip cüretlerini artırdılar. Nitekim İngiltere'nin Van Konsolos'u, 1894'te Ermenilerin çok olduğu yerleri ziyaret ettikten kısa bir süre sonra, Sasun isyanı patlak verdi ve 8 Ağustos 1894'te Ermeniler, Müslümanları rast gele katletmeye başladılar.³⁶

2.2. Sasun İsyanı ve Yansımaları

Batılı güçlerin Osmanlı'ya müdahale etmesine bir kez daha zemin ve gerekçe hazırlamak ve ülkenin doğusunu Balkanlaştırmak gayesiyle çıkartılan Sasun isyanının şiddetle ve derhal bastırılmasına hükmeden II. Abdülhamid, bu vazifeyi Dördüncü Ordu'ya verdi. Dördüncü Ordu birçok Ermeni'nin ölümü pahasına isyanı bastırınca İstanbul'daki İngiltere Elçisi, olayın tahkik edilmesini ve suçluların hak ettikleri cezaya çarptırılmasını talep etti. Ancak İngiltere'nin bu talebine diğer büyük devletler arka çıkmadılar. Bu bakımdan Bab-ı Ali, Sasun olaylarının sorumlusunun Ermeniler olduğunu söylemekle iktifa etti. Osmanlı hükümetinin bu tavrına öfkelenen Elçi Sir Philip Currie'nin bölgede tahkikat yapmak üzere, İngiliz Konsolosu'nu ve Askeri Ataşesi'ni olay mahalline göndermeye kalkışması üzerine kendisiyle görüşülüp bu teşebbüs önlenmiş, arkasından da bir araştırma komisyonu kurulmuş ve çalışmalarına başlamış oldu.³⁷ Aslında İngiltere, 1894 Sasun olayları sebebiyle, Osmanlı'nın taksim edilmesini bile düşünmüş ve İngiltere Başbakanı Robert Arthur Salisbury, Alman Kralı II. Wilhelm'e, Osmanlı Devleti'ni taksim etmeyi teklif etmişti.³⁸ Ancak Alman Devleti bu konuda, Osmanlı yanlısı siyasetini devam ettirdiği için II. Wilhelm bu teklifi reddetmişti.³⁹ Eş zamanlı olarak Osmanlı'nın behemahal taksim edilmesi gerektiğini, reformlarla uğraşarak vakit kaybetmemeyi savunanlar vardı. Türklerin, Avrupa kültürü içinde asla asimile olmayacakları, olamayacakları ve Osmanlı tebaasının birbirinden nefret ettikleri şöyle ifade ediliyordu: "Dumanları yükselip yanan ateş bir anda söner mi? Kısa süre içerisinde yeniden alevlenir. Öldürülen binler, boğazlanan kadınlar ve çocuklar 'intikam' diye feryat ediyorlar. Alman-Fransız savaşında bile bu kadar insan ölmemişti. Ermeni katliamı, sadece Osmanlı'yı bölüştürmek için değil, Avrupa Kıtası'nı da yeniden tanzim etmek için bir fırsattır. İstanbul hariç bütün Anadolu Rusya'ya verilmeli; Trakya, oraya sınırı olan devletler arasında paylaşılmalı; buna karşılık Avusturya-Macaristan Devleti, Rusya'dan Polonya'yı, Almanya ise Estonya, Litvanya ve Kurland'ı

36 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, VIII.Cilt, s.137-138

37 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, VIII.Cilt, s.134-135

38 Alman Kralı'na göre İngiltere'nin bu tutumu, başka devletler üzerinden Doğu'da etkinliğini artırmaya yönelik bir manevra idi. Wolfgang J. Mommsen, *Grossmachtstellung und Weltpolitik 1870-1914. Die Aussenpolitik des Deutschen Reiches*, Frankfurt am Main/Berlin 1993, s.129. Başka bir görüşe göre büyük devletler, Osmanlı Devleti'ni yıkıp bölüşmek, dünya dengelerini bozacağı ve harp riskini artıracığı için Ermenileri mevcut statükoya kurban ettiler. Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.39

39 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.39

almalı; Alman kökenli Schleswig'ler Danimarka'ya bağlanmalı; Rusya'nın başkenti tekrar Moskova'ya taşınmalı; Mısır, İngiltere'ye; Libya, İtalya'ya; Fas ve Kongo, Fransa'ya verilmeli; Suriye, Arabistan ve Mesopotamya ise Bağdat veya Şam başkent yapıp Sultan'a bırakılmalı ve Almanya, Lüksemburg'u Fransa'dan alıp karşılığında Metz'i Fransa'ya bırakmalıdır."⁴⁰

Batılların çoğu, Ermenileri masum, Türkleri cani gösterme temayülünde oldukları için Sasun olaylarına da Ermenilerin 'nefis müdafası' gözüyle bakmaktadırlar. Mesela, Carl Friedrich Lehmann-Haupt adında bir Alman seyyah, Sasun isyanıyla ilgili şunları yazıyor: "Bitlis vilayetinde yaşayan Ermeniler bayağı zengin kişilerdi ve oradaki Kürtlere periodik olarak gayr-i resmi vergi öderlerdi. Birkaç tane ihtilal yanlısı öğretmenin teşvikleri neticesinde yöredeki Ermeniler bu vergileri ödemek istemediler. Bunun üzerine, Kürtlerin de takviye ettiği Türk askeri birlikleri Ermenilere saldırdılar. Ermeniler de mevzilenip bu saldırılara karşı koydular."⁴¹

Ermenileri isyan etmekte haklı göstermek ve Avrupa efkar-ı umumiyesini Osmanlı aleyhinde tahrik etmek için, halka yalan yanlış şeyler söyleniyordu. Mesela Bernstein, "Mahsülden kanunen 1/8'den fazla vergi almak yasak olduğu halde, Ermenilerden vergi memurları zorla %20, %40 hatta %60 vergi almaktadırlar. Bu yetmiyormuş gibi, Kürtler ve Çerkezler, Ermenileri sağmal inek olarak görmekte ve zorla kendilerinden haraç almaktadırlar. Ermeniler karşı koymak istedikleri zaman kanlı ve ölümlü kavgalar olmaktadır. Ermenilerin silah taşınması yasak, diğerlerinin taşınması ise serbest olduğundan Ermeniler hep darbe yemekteler. Ermenilerin komşularına karşı nefret beslemelerinin sebebi bunlardır. Bunlara karşı hükümet de tedbir almayınca, Ermenilerin önünde tek bir seçenek kalıyor: o da teşkilatlanıp, silahlanıp nefislerini müdafaa etmek ve istiklal için çaba sarfetmek. Ama Avrupa'nın ikazlarına aldırmayan Osmanlı idaresi, Ermenilerin bu masum ve haklı çabalarını çok kanlı şekillerde darbelemektedir. 1894'te Samsun'da, 2.000 Ermeni vahşi hayvanlar misali kesilmiştir. Keza 2 Ekim 1895'te Trabzon ve köylerinde toplam 707, Erzurum'da 400, Bayburt'ta 1.350, Bayazıd'da 500, Bitlis'te 800, Arabkir'de 2.800, Harput'ta 500, Malatya'da 3.000, Sivas'ta 1.500, Diyarbakır'da 1.200, Gurna'da 1000, Şebinkara ve civarında 3.000'den fazla, Amasya'da 1.000, Antep'te 1.000, Maraş'ta 1.350, Cäsarea'da 1.000 Ermeni öldürülmüştür."⁴²

Avrupalı müelliflerin tesbitleri arasında çok büyük tezatların olduğunu görüyoruz. Bernstein, kitabının 44. sayfasında, yani bunları yazdıktan 20 sayfa sonra, Johannes Lepsius'u kaynak göstererek yukarıda zikredilen tarihte

40 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.44-45

41 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.31

42 Eduard Bernstein, *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin 1902, s.22-28

Erzurum'da 4.390, Diyarbakır'da 6.000, Sivas'ta 7.420 Ermeni'nin öldürüldüğünü yazmaktadır.⁴³ Kendi rakamları ile bu rakamlar arasındaki fark astronomiktir: Erzurum'da 400'e karşılık 4.390, Diyarbakır'da 1.200'e karşı 6.000, Sivas'ta 1.500'e karşı 7.420.

2.3. Osmanlı Bankası baskını

Yukarıda da ifade edildiği gibi Avrupalılar, Osmanlı-Ermeni ihtilafında ekseriya Osmanlı aleyhtarı bir tutum sergilemişlerdir. Mesela, Osmanlı Bankası baskını esnasında İstanbul'da bulunan Gerlach'ın bu olayı ve sonrasında cereyan eden olayları nasıl anlattığına bir bakalım: “26 Ağustos 1896'da birkaç tane Ermeni ihtilalcisi İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı bastılar, içerde çalışanları rehin aldılar ve binayı havaya uçurmakla tehdit ettiler. Bu yola, büyük devletlerin Ermeni Meselesi'yle daha çok ilgilenmelerini sağlamak için başvurular. Yapılan görüşmeler neticesinde failer eylemlerine son verdiler ve büyük devletlerin himayesinde güvenlik içinde olay yerinden uzaklaştırıldılar. Katliamın başlayacağı günün gecesinde gece bekçileri, Hristiyanların yaşadığı mahalleleri dolaşarak Ermenilerin oturdukları evlerin üzerine beyaz boya ile haç işareti koydular. Güneşin doğuşu ile Ermenileri katletmek için 48 saatlik serbestlik başladı. Hamallar ve tersane işçileri İstanbul'dan Galata Köprüsü'nü geçerek, Beyoğlu ve diğer Hristiyan mahallelerine dağıldılar ve işaretlenmiş evlere girerek topuzlar ve kalın sopalarla vura vura, aralıksız iki gün boyunca Ermenileri öldürdüler. 48 saat sonra öldürme izni sona erdi. Geç kalan bazı hamallar, 49. saatte Galata Köprüsü üzerinde bazı Ermenileri öldürdüler. Köprü üzerindeki görevli polisler de hemen ateş edip bu hamalları öldürdüler. Elçilik görevlileri gibi olaya şahit olan başka Avrupalılar da vardı ama konu hakkında çok az şeyler açıkladılar. Almanya Büyükelçisi Von Saurma, 1 Eylül günü kısaca, “Asyalılar burada vahşiliklerini gösterdiler. Sevindirici olan şudur ki yabancılar için herhangi bir tehlike söz konusu olmadı” şeklinde bir bilgi geçti.⁴⁴

Avusturyalı General Baron Wladimir Giesel da⁴⁵ aynı olayı şöyle anlatıyor, “Kahvaltımı yaptığım sırada iki tane Ermeni hizmetçim hızla içeriye girdiler ve “İhtilal başladı, Osmanlı Bankası'nda savaş sürüyor” dediler. Bana hizmetçiler bu haberi, daha on bir kişilik saldırı timi, fiile teşebbüs etmeden önce vermişlerdi. Başarısız bir teşebbüs olacağı bu kötü organizasyondan belliydi. Plan bir gün önceden haber alınmış, polis, Türklerin ayak takımından, Ermenileri öldüresiye döveceğine yemin edenlere ve Kürtlere demir sopalar ve topuzlar dağıtmıştı. Talimat yaklaşık olarak şöyle idi: “İşaret verilince, 48

43 Eduard Bernstein, *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin 1902, s.44

44 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.38

45 Giesel, 1893-1899 yılları arasında İstanbul'da, Avusturya elçiliğinde askeri ataşe olarak çalışmıştı.

saat içerisinde yaşına ve cinsine bakılmaksızın her Ermeni öldürülebilir. Kim Ermeni olmayan birini veya başka bir ecnebiyi yaralarsa on sene hapisle, kim böyle birini öldürürse o da idamla cezalandırılır.” ... Elçimiz, Büyükdere'deki yazlık evde idi. Ben hemen dışarı çıkıp Galata üzeri Osmanlı Bankası'na ulaşmaya niyetlendim. Henüz silahlı çatışma sesleri yoktu ama çılgılık atan çapulcular her tarafı doldurmuştu. Nöbet tutan polisler, hamallar, tersane işçileri ve merak eden halk Tophane'ye kadar o geniş caddeyi doldurmuştu. Kanlı olaylar başlamıştı. Polisler, topuzlu adamlar ve askerler, insanları birer birer evlerinden alıp önlerine katıyor ve arkadan topuzlarla kafalarına vurup, yeni kurban arayışına giriyorlardı. Bu korkunç hareket, gözlerimin önünde sürekli tekrarlanıyordu. Tophane'ye ininceye kadar 70 ölü saymışım. Ermeni katliamı gece boyu ve müteakip iki gün devam etti. Ölüm mangaları, bütün mahalle ve varoşları aradılar. Önce evin içinde olanlar öldürülüyor sonra ev hızlıca yağmalanıyordu. Yahudiler, saklanmış olan Ermenileri ihbar ediyor ve gasp edilmiş eşyaları satıyorlardı. Caddede bir şişe şampanyanın fiyatı 1 Mark, bir piyanonun fiyatı 20 Mark'tı. En mütevazı tahminle, 48 saat devam eden bu katliamda 12.000 kişi ölmüştü. Ölüler, onbeşer yirmişer, yük arabalarına doldurulup kabristanlarda büyük çukurlara kireçle birlikte doldurulup üstleri örtüldü. Bu tüyler ürperten transport benim yanımdan geçirdi ve insan cesetler içerisinde hala hareket eden eller ve ayaklar görürdü. Bir İngiliz sekreteri, Feriköy mezarlığında gömülenlerin içinde canlı kişilerin olduğuna dikkat çekmişti. Bunu söylemekteki gayesi sadece, bunları, ölüleri gömenlerin ellerindeki aletlerle öldürdüklerini ifade etmek içindi. 1896 senesinin sonunda Yüksek Ermenistan valilerinden bir tanesinin Sultan'a bilgi sunmak için gönderdiği gizli mektup, Ermeni Meselesi'ni çok açık karakterize ediyordu. Mektup yaklaşık olarak şöyle idi, “1894-1896 arası, 50.000 Ermeni sınırı geçerek kaçtı, 30.000'i hala ormanlarda saklanıyor, 45.000'i İslam'ı kabul etti, 10.000 kadarı da ölmüş olmalıdır. Şimdi Müslümanlar, zat-ı aliniz tarafından alınmış olan isabetli tedbirler sayesinde her yerde çoğunluğu garantilemiş durumdadır.”⁴⁶

Ancak az da olsa, Batılı entellektüellerin arasında gerçeği görenler de vardı. Bunlardan birisi de Josef Metuz idi. Metuz'un tesbiti şöyledir, “Berlin Konferansı'ndan sonra tamamen istiklal sevdasına kapılan Ermeniler, asırlardan beri karşılıklı saygı içinde yaşadıkları halka karşı terörist saldırılara başladılar. İhtilal komitesi tarafından yürütülen bu hareket, doğuda Rusların eline geçmiş olan topraklar üzerinde yaşayan Ermeniler tarafından da desteklenmeye başladı. Nümayiş yapmak, polisle çatışmaya girmek, banka basmak ve hatta Sultan Abdülhamid'e suikast tertip etmek gibi fiiller irtikâp ettiler. En kötüsü de, Ermeni terörü, Müslüman halkla, bilhassa Kürtlerle,

46 Vladimir Giesl, *Zwei Jahrzehnte im Nahen Osten*, Berlin 1927, s.118-120

Ermenilerin arasındaki uçurumu daha da derinleştirip Ermeni karşıtı duyguları kamçılıdı. Bu Ermenilerin kaderinde çok büyük acılara sebep olmuştur.”⁴⁷

Avrupalı müelliflerin Ermeni Meselesi’nde takındıkları tarafsız tavırlarını izah ettikten sonra, şimdi Lepsius’un, makalemizin konusunu teşkil eden mezkûr kitabına daha yakından bakalım.

3. ‘Armenien und Europa’ Kitabından Bazı Örnekler

Lepsius’un ‘Armenien und Europa’ isimli kitabından yaptığımız alıntılar okunduğunda Lepsius’un, İslam ve Türk düşmanlığı yaptığı, oldukça tarafsız davranarak Türklerin aleyhine olabilecek en ufak şeyleri mübalağalı bir tarzda ele aldığı, Türklerle Ermeniler arasında ebedi düşmanlık tohumları ekmeye çalıştığı çok net görülecektir.

Lepsius’un ‘Armenien und Europa’ isimli kitabından yaptığımız alıntılar okunduğunda Lepsius’un, İslam ve Türk düşmanlığı yaptığı, oldukça tarafsız davranarak Türklerin aleyhine olabilecek en ufak şeyleri mübalağalı bir tarzda ele aldığı, Türklerle Ermeniler arasında ebedi düşmanlık tohumları ekmeye çalıştığı çok net görülecektir. Örnekler, birinci bölümden alınmıştır. Zira kitabın diğer bölümleri bi zatihi Lepsius tarafından değil, başkaları tarafından yazılmış olup müellif bunları kitaba eklemiştir. Kitabın birinci bölümünün başlığı ‘Ermenistan Gerçeği’dir. Bu bölüm on ayrı ara başlık altında kaleme alınmıştır. Bu makalede alıntılar için aynı başlıklar kullanılmaktadır

3.1. Kuru Sayılar⁴⁸

“Nihayet, Ermenistan gerçeğinin gün yüzüne çıkması gereklidir. Yirmi beş seneden beri Alman basını, sadece aynı kaynaklı, tek taraflı karartımlarla değil, bizim ispat edeceğimiz gibi, duyulmamış şekilde çarpıtmalarla Avrupa’yı yanıltan haberlerle doldurulmuştur. ... Sasun⁴⁹ olaylarını (1894 sonbaharı) soruşturmak üzere 26 Ocak 1895’te Muş’ta işe başlayan komisyonun hemen ikinci oturumunda İngiliz, Fransız ve Rus konsolosluklarından gelen delegeler: İlk önce, Türk ordusunun iştirakiyle 27 Ermeni köyünde yapılan tahribatı, binlerce Ermeni’nin öldürüldüğünü ve katliam gerçeğini tahkik ve tesbit edelim, sonra suçluların tesbitine başlayalım, dediler. Ancak vazifesi, sözde isyankâr Ermenilerin cinayetlerini araştırmak olan Türk tarafı bu teklifi reddetti.

47 Josef Metuz, *Das Osmanische Reich*, Darmstadt, 1994, s.245

48 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, s.9-21

49 Osmanlıda 1864 yılında Siirt sancağı ile birlikte Diyarbakır Vilayetine, Cumhuriyetten sonra Siirt’e bağlanan Sasun, 16 Mayıs 1990 da Batman’ın il olmasıyla buraya bağlanmıştır.

Komisyon, çalışmalarını, katliamların yapıldığı yere beş ila on saatlik bir mesafede bulunan Muş şehrinde 21 Temmuz'a kadar sürdürdü. 108 oturumda, daha önce kendilerine verecekleri ifade empoze edilmiş olan Türk şahitler, önceden kendilerine söylendiği şekilde, Ermenileri suçlayıcı ifadeler verdiler. Biraz değişik ifade verenlerse bunu hemen hapse atılarak ödüyorlardı. Konsolosluk temsilcilerinin, dinlenmelerini teklif ettikleri Hristiyanların şahitlikleri ise reddedildi. Bu durumda delegeler, bu soruşturma komisyonunda bulunmaktan vazgeçip Sasun bölgesine geçtiler ve orada ittifak halinde, barışçı Ermenilerin suçsuzluğunu tespit ettiler.⁵⁰ Biz yalnız bir katliamın değil, Ermenistan'da, geçen senenin Ekim ayından bu güne kadar fasılasız olarak devam eden bütün katliamların araştırma kapsamına sokulması kanaatındayız.⁵¹ ... İngiltere, Fransa ve Rusya'nın aylardan beri vaki baskıları sebebiyle Sultan, nihayet ve tam 17 sene sonra, Erzurum, Bitlis, Van, Mamurat ul-Aziz (Harput), Diyarbakır ve Sivas'tan oluşan altı Ermeni vilayetinde reformların yapılacağına dair söz verdi ve bunun da ötesinde, İngiltere'nin tehditkâr sözlerini yumuşatmak için, Lord Salisbury'e⁵² yazdığı bir mektupta, bunun gecikmeden ve harfiyyen yapılacağını bildirdi. Bu arada 30 Eylül 1895'te, İstanbul'daki Ermeniler, Berlin Andlaşması'ndaki taahhütlerin yerine getirilmesinde, büyük güçlerin Bab-ı Ali'ye baskılarını temin etmek gayesiyle, bazı arzu ve şikâyetlerini havi bir dilekçeyi Başvezir'e vermek üzere, 2000 kişilik bir konvoyla Bab-ı Ali'ye doğru yürüyüşe geçtiler. Polis dilekçenin verilmesini önlemekle görevlendirilmişti. Makamlar ise, ellerinde sopalar bulunan çok sayıda softa ve Türk'ün karşı nümayiş yapmasını sağlayacaktı. Neticede Ermenilerle Türkler arasında kavga başladı. Karşılıklı mermiler atıldı. Polis Ermenileri dağıttı. Ayak takımı tarafından ezilen Ermeniler jandarma tarafından kurşunlandı. Gözaltına alınan Ermeniler polis binasında süngülenip öldürüldüler. Gece, Ermenilerin iş hanı basıldı. Sonradan 500 Ermeni daha gözaltına alındı. Ermenilerde panik başladı ve kiliselere sığındılar. Bu hadise, trampet sesiyle başlayan ve trampet sesiyle son bulan yüzlerce katliamın ve

50 Burada komisyonun yabancı üyelerini öven Lepsius, biraz ileride tekrar tezada düşmekte ve onları tenkit etmektedir. Bakınız: S. 25-26 ve 29.

51 Komisyon çalışmalarını bu kadar irdeleyen Lepsius, Sasun isyanı üzerinde şaşırtacak derecede az duruyor ve şöyle diyor: "Şimdi ortaya çıktı ki, Sasun'daki katliam, Bab-ı Ali'nin temsilcileri tarafından düşünülmüş, hazırlanmış ve acımasızca icra edilmiştir. Hem de Kürt eşkiyaların kaygılarına ve kalplerinde hala insani duygular kalmış olan bazı Türk askerlerine rağmen." Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.157. Gerçek olan şudur ki, Ermeniler, büyük devletlerin dikkatlerini çekmek için, Hıncakların ve Taşnakların tahrik ve organizasyonları ile, buldukları her yerde irili ufaklı huzur bozucu hareketlerde bulunmuşlar ve 1894'te hasseten Sasun'da isyan etmişlerdir. Devlet de, ülkede asayışı temin etmek için nahoş olaylara müdahale etmiş ve Sasun'da vuku bulan isyanı sert bir şekilde bastırmıştır.

52 Salisbury, Berlin Konferansı esnasında İngiltere'nin dış işleri bakanı idi. Haziran 1895'te başbakan olmuştu. Salisbury Berlin Konferansında, "Ne Türkiye'de reformların yapılacağına, ne de müessir herhangi bir Hristiyan korumasına inanıyorum. Benim öncelikli hedefim, bütün yolları kullanarak, Rusya'nın Türk-Ermenistan'ını işgal etmesini önlemektir." demişti. Peter Lanne, *Armenien: Der Erste Völkermord des 20. Jahrhunderts*, München 1977, s. 89

darbe üstüne darbenin habercisiydi ki Hristiyan tebaa, reformlarla mutlu olması gereken altı vilayetin yanında, başka dört vilayette de⁵³ korkunç şekilde azaldı. Hayatta kalanlar ise ya açlığa mâhkum edildi ya da zorla dinlerini değiştirdiler. Almanya büyüklüğünde en verimli Osmanlı toprakları üzerinde kandan bir sel ve tahribat vardı. Bu, tamamı Hristiyan olan bir halkın, kendi anaforunda boğulmasıydı.⁵⁴ ... Bu katliamlarda yaklaşık 85.000 kişi katledilmiştir; 2500 şehir ve köy tahrip edilmiş, 568 manastır ve kilise yıkılmış, 559 köyün hayatta kalan sakinleri ve yüzlerce şehirli aile zorla İslam'a sokulmuş, 282 kilise camiye çevrilmiş, 500 000 kişi bu katliamlar neticesinde acı çekmiştir. Bu rakamlar, bizim istatistiklerimize göre belirlenmiş rakamlardır, yoksa gerçek çok daha korkunçtur. Henüz kayda geçmemiş, köylerde öldürülmüş olan binlerce kişi, açlık ve bulaşıcı hastalıktan dolayı ölmüş olanlar, kaçarken ölen yaralılar ve dağlarda kar altında can verip dağlarda defnedilmiş olanlar da hesaba katıldığı zaman, katledilmişlerin sayısı en az 100 000 kişidir.”

3.2. Kuvvetli Sınırlar İçin⁵⁵

“Okuyucunun gözü rakamları görüp geçiyor. Ölümlerin 100 veya 1.000 olması, acı çekenlerin 10.000 veya 100.000 olması, bir sıfırın fazla veya noksan olması duygularını etkilemiyor. O bakımdan konuyu canlandırmak ve bazı misaller vererek, kuru sayıların gerçek hayattaki karşılığını göstermek gerekir.⁵⁶ ... Okuyucularımızdan ricamız aşağıdaki tasviri göz önünde tutmalarıdır. Barışçı ve savunmasız Ermeni halkına uygulanan katliamlarda 100.000 suçsuz insan kurban edildi. Bizim gazetelerimizde okumak mecburiyetinde kaldığımız, Ermenilerin isyanları, ihtilalci saldırıları veya Türk hükümetine ve Türk halkına karşı yaptıkları provokasyonların tümü, A'dan Z'ye kadar uydurmadır.⁵⁷ ... Kim bu gerçekleri bilmiyorsa ona sayılarla bunu tanıtalım. Elçilerin mektuplarda bildirdikleri rakamlara göre yüzlerce ve binlerce boğazlanmış Ermeni'ye karşın, ölmüş olan Müslümanların sayısı çok azdır. Müslüman sayılarıyla ilgili istatistik, Türklerin yaptığı istatistiktir ki sayıyı az göstermeleri söz konusu olamaz. Bu verilerle, bizim elde

53 Adana, Ankara, Halep ve Trabzon kastedilmektedir.

54 11-20 sayfaları arasında akıl almaz senaryolar yazarak, 1895 senesinin sonbaharında Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Mamuratül-aziz, Diyarbakır, Sivas, Halep, Adana ve Ankara vilayetlerinde katliamların, yağmalamaların ve zorla din değiştirmelerin yapıldığını iddia etmektedir.

55 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.21-31

56 Lepsius, rakamlara bir sıfır ilave ettiği halde insanların etkilenmediğini, o bakımdan insanları etkileyebilmek için olayları dramatize ettiğini itiraf etmiş oluyor.

57 Alman gazeteleri, toplu katliam haberlerini, “İngiliz diplomatlarının ve gazetecilerinin hayal ettiği faydasız şeyler” olarak değerlendiriyorlar.

ettiğimiz Ermeni kayıplarını karşılaştırıp kararı okuyucuların takdirlerine bırakıyorum.⁵⁸

<i>Yer</i>	<i>Ölü sayısı Müslüman</i>	<i>Ölü sayısı Gayr-i müslim</i>
<i>Trabzon</i>	<i>20</i>	<i>800</i>
<i>Erzurum</i>	<i>12</i>	<i>900</i>
<i>Erzincan</i>	<i>7</i>	<i>1.000</i>
<i>Bitlis</i>	<i>39</i>	<i>900</i>
<i>Harpur</i>	<i>12</i>	<i>900</i>
<i>Arapkir</i>	<i>60</i>	<i>4.000</i>
<i>Sivas</i>	<i>(10)</i>	<i>1.400</i>
<i>Antep</i>	<i>50</i>	<i>1.000</i>

... Şüphesiz, Ermenileri katletmek Türkler için bir bayramdı ve bu bayrama trampet sinyali ile başlar, merasimle bitirirlerdi. Bayram programını minarelerden, Allah için katletmeye çağıran mollaların duaları eşliğinde, şaşkırtacak derecede bir düzen içerisinde, önceden kararlaştırdıkları gibi icra ederlerdi. Askerler, yedekler, jandarma ve Kürtlerden oluşan düzensiz Hamidiye Alayları ve silahla techiz edilmiş çapulcular yığını, kardeşane bir ittifak içerisinde bayramvari, öldürme işine koyulurlardı. Niçin olmasın ki? Eğer bir subay: “Ermenileri yok edin, bu Sultan’ın arzusudur” diye halka cesaret veriyor ise ve bir vali: “faal olun, öldürmeyi, yağmalamayı ve Sultan için dua etmeyi ihmal etmeyin” diye halkı uyarıyor ise, niçin duayı bıraksınlar ve öldürmekten vazgeçsinler? Takvalarının ücreti gözlerinin önünde duruyor: Ermeni tüccarlarının depolara istif edilmiş malları ve evlerindeki eşyalarından toplayabildikleri ve taşıtabildikleri şeyler. Bundan da öte her türlü ahlaksızlığın cezasından emniyette idiler. Hükümet, sadık tebaasının, kan dökerken tehlikeye düşmemesi için her türlü tedbiri almıştı. Katliam, kesimhanede koyun sürüsünün kesimi gibi tehlikesizdi. Cesur çapulcuların ve askerlerin, hiçbir şekilde kendi hayatlarını kaybetme tasaları yoktu. ... Silahsız ve savunmasız yüzlerce Ermeni’yi evlerinden ve sığınaklarından dışarı çekmek ve adam be adam kafalarını kesmek, sopalarla, baltalarla ve demir çubuklarla öldürmek, bıçaklamak, boğmak ve asmak, yorucu ve yeknesak bir işti. Bu basit öldürme şekli çok sıkıcı idi. Neşeli çapulcular yığını, değişiklik istedi. İş daha eğlenceli hale getirilmeli idi. Bir ateş yakılsa ve yaralıları içine atılsa, bazıları baş

58 İstatistikte yer alan yedi vilayetteki Ermeni kayıplarının, 10.900 kişi olduğu görülmektedir. Hâlbuki bir kaç satır yukarıda 100.000 Ermeni’nin öldürüldüğü ifade edilmişti.

aşağı asılsa, bir kısmı çivilerle çakılsa veya 50'si beraberce bağlansa ve onlara ateş açılrsa nasıl olurdu? Bir Ermeni, münferiden balta ile kesilmeye ve ağzına kanlı parçalar doldurmaya değer mi? ... İnsanlar, göz oymak, kulak ve burun kesmek için hususi eğitiliyordu. Bilhassa İslam'a girmeyi reddeden Papazlar daha iyi bir kaderi haketmiyorlardı. ... Şurada gazyağı ve benzin var. Gerçi yetkililer, benzin ve gazyağını evleri, eşyaları ve tahıl ürünlerini yakmak için göndermişler, ama daha faydalı yerlerde kullanılmalarına kızmazlar. Şu Mardiros adındaki adama bakın. Ne heybetli sakalı var. Sakalına benzin dökün ve tutuşturun. Hristiyanları getirin. Üzerlerine benzin dökün ve yakın. Diğerlerini de dumana atın ki dumanda boğulsunlar. ... Abdullah isminde bir efendi, Kaghtzorhayatz manastırında, genç bir adamla genç bir kadını üstüste koyduruyor ve bir kılıç darbesiyle her ikisinin başlarını uçurarak bir sanat eseri ortaya koyuyor. ... Kesserik'te bir fırıncı 97 Ermeni'yi öldürüp delil olmak üzere burun ve kulaklarını kesiyor, ama rahat edebilmek için sayıyı 100'e tamamladığını anlatıyor. Bir başkası yüz sayısını da geçti ve kahramanlığının isbati olarak bir kadını dört parçaya ayırıp kazıklara geçirerek herkesin seyretmesi için teşhir etti. Antep'te bir kasap, altı Ermeni kafasını şişe geçirdi ama Subaşıgulp'lu Türkler, Ermenileri koyunlar gibi kesip etlerini et kancalarına asarak bu kişiye üstün geldiler. Fakat Trabzon'lu çapulcular, meseleye mizah da kattılar ve Adam isimli bir kasabı oğluyla birlikte önce silahla öldürdüler sonra parçalara ayırıp şişlere geçirdiler ve gelen geçene, kim bir kol, bir bacak alırsa ona ayaklar ve kafa bedava, alın, alın“ diyerek parça, parça sundular. Ancak suçsuzlara dokunmamak gerekir. Çünkü Sultan, sadece yedi yaşından yukarı olanların öldürülmesini emretti. Çocukları hayatta bırakın. Ama Sultan'ın sesinden daha akıllıca bir sese kulak vermeli. Dayanılmaz hapis korkusuyla kaçan anne ve babaların geride bıraktığı, Muş civarındaki dağ kovuklarında kimsesiz, korku ve şaşkınlık içinde dolaşan veya çıplak oldukları için soğukta donan, şehirlerde dilenerek, sokak köpekleri gibi bulduğu yere yatan çaresizlerin durumu ne olacak? Maraş'ta büyük bir köyün Müslümanları, bir yaşındaki bir çocuğu, bu üzücü kaderden korumak için ateşe attılar. Bayburt'takiler de yeterince merhametli idiler. Memedeki 14 çocuğu, anneleriyle birlikte evlerinde yaktılar. Trabzon'lu zengin Ohannes Avakian, üzerine üşüşen çapulculara, kendisine ve aile efradına dokunmamaları için bütün servetini verdi. Fakat serveti, gözü dönmüş bu çapulcuları uzaklaştırmaya yetmedi. Önce yeni yetme oğlunu sonra da ihtiyarı, anne ve diğer çocuklarının gözleri önünde öldürdüler. Annesinin kucağındaki bir çocuğu boğarak öldürmek, kahraman Türk askerine yakışmadığından Bitlis'in askerleri bir çocuğu, annesinin gözleri önünde, zevkli bir askeri talim yapmak için kasaturadan kasaturaya

atarak öldürdüler. Parça parça etlerini kesip yaralarına sirke dökerek öldürdükleri bir babanın, yerde yatan lime lime olmuş cesedi ve onun bir oğlunu kanlı oyuncakla öldürmeleri, Erzurum'un çapulcularını mutlu etti.⁵⁹

3.3. Türk Ülkesinde Din Hürriyeti⁶⁰

“Son on ayda, hocaların kışkırtmalarıyla, Müslüman çapulcuların terörizmi altında, resmi makamların açık veya gizli yardımları eşliğinde zorla dinleri değiştirilenlerin sayısı 100.000’i aştı ve eğer Hristiyan güçlü devletlerin aciz politikası, İslami fanatizmi bugüne kadar olduğu gibi beslemeye devam ederse yakında bu sayı 200.000’e ulaşır ... Erzurum yöresinde 15.000 Hristiyan, ölüm tehditleri altında İslamlaştılar. Keza Bayburt yöresinde, zorla din değiştirenlerin sayısı, yaklaşık olarak 15.000’nin üzerinde hesap ediliyor. Bu bölgedeki 60 köyün kiliseleri ve Hristiyan okulları artık kendi gayelerine hizmet etmiyor. Bu köylerin Papazları ya şehid ya da mürted oldular. Bölgede dağınık halde bulunan bir avuç Hristiyan’ın dini hizmetleri için sadece bir tek Papaz kalmıştır. Bayburt’un genelinde Haç’ın dini tamamen yok olmuştur. Yukarıda ismi geçen bölgelerin dağ köylerinde, çekilmiş kılıçların ve korkunç tehditlerin altında din değiştirmeler sürekli devam ediyor. ... Yıkılmadan kalmış olan kiliselerin kürsülerinde mollalar, yeni Müslümanlara, Muhammedi dinin esaslarını öğretiyorlar. Kiliselerin kulelerinden çanlar indirildi ve müezzinler, müminleri namaza çağırmak için oralardan ezan okuyorlar. ... İlk katliamdan kurtulan herkese parola olarak; “ya İslam ya ölüm” deniyordu. Koca Diyarbakır vilayetinde sadece bir kilise gayesi için kullanılıyor, o da Diyarbakır’ın kendi içindeki Sergius Kilisesi. İngiltere Konsolos Yardımcısı Fitzmaurice’in tahkikatına göre Urfa, Birecik, Severek ve Adıyaman’da, yani bu dört şehirde, 5.900 Hristiyan zorla Müslüman yapılmış, Birecik’teki 240 Hristiyan aileden bir tek Hristiyan kalmamıştır. Kiliselerin kutsallığı her yerde, en çirkin şekilde çiğnendi, kutsal aletler kirletildi, resimler pisliklerle örtüldü, kutsal yağ ve eşyalar ayaklar altında çiğnendi, Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit’e tükürüldü, bin parçaya bölünüp sokaklarda pisliklerin içine veya lağıma atıldı. Bunlar, vandalizm uygulamasında sıradan şeylerdi. Zorla din değiştirmelerde kullanılan metod, her yerde aynı idi. Sadece bu işin zamanlaması, yöneticilerin, memurların, subayların, Türk ağa ve efendilerinin arzusuna veya Müslüman

59 Lepsius’un, yüksek tahsilini yaparken tiyatrodada oynadığı, zekâsı ve edebi yönüyle insanları etkilediğini bildiği ifade edilmektedir. Heidi Jäger, *Eine Deutsche Ausnahme*, www.Lepsiushaus-Potsdam.de; Presseschau, PNN (05.09.2013). Görüldüğü gibi burada bu yeteneklerini (!) kullanmakta ve hayali bir senaryo yazmaktadır.

60 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.31-41

çapulcuların keyfine bırakılmıştı. ... Süngü göğse dayanır, kılıç da gırtlığa konurdu. Bunların faydası olmadığı zaman da işkenceler gelirdi. Bilhassa dinini yalanlamak istemeyen Papaz ve vaizler, öldürülmeden önce, akla, hayale gelmez işkencelere katlanmak mecburiyetinde kalırlardı. Elaziğ Papaz'ı Hagop, gömleği soyulup 50 civarında askerin, süngülerini kendisine çevirdiğini görünce aklını oynattı. Buna ne yapacaklardı? Mollalar, deli bir kimsenin İslam'a girmesi caiz değildir, dedikleri için, onu dik kafalılığı sebebiyle, geçici olarak hapse attılar. Todem manastırının ihtiyar müdürü Ohannes Papizian'ın, İslam'ı kabul etmemesi üzerine, önce, ellerini, sonra dirseklerine kadar kollarını kestiler. Hala yumuşamayınca kilise önünde kafasını kestiler. Birecik'te bir ihtiyar, inancını yalanlamayı reddettiğinden yere yatırılıp üstüne kor haline gelmiş kömürler yığıldı. Acıdan kıvrandıktan sonra 100 kadar kadın, askerler tarafından bir meydana getirildiler ve kendilerine: "İsa'dan vaz geçin ve hayatta kalın" denildi. Onlar: "Hayır kocalarımız onun için öldüler, biz de aynı şeyi istiyoruz" dediler ve hepsi öldürüldüler. ... Bir Ermeni ruhani, arkadaşına yazdığı mektupta şöyle diyor: "İşkence ve ölüm korkusuyla ben de yetmiş yaşında, sureta Müslüman oldum fakat yaşlılığım sebebiyle sünnet olmaktan muaf tutulmamı rica ettim. Sünnet olmazsam kafamı kesmekle ve tekrar Hristiyanlığa dönersem beni öldürmekle tehdit ettiler. Bütün Hristiyanlara böyle muamele edilmektedir. Eğer yakın zamanda bir yardım gelmezse burada hiçbir Hristiyan kalmaz. Bu zavalluların eski dinlerine dönme imkanları da olmadığından on binlercesi Hristiyan kiliselerinde İslam namazı kılmaktadır. Bütün Papazlar, alay edilerek eski görev yerlerinde, molla veya müezzin olarak Muhammed'in ismini ilan etmeye zorlanmaktadırlar. İsa'nın önünde eğilmeyi unutmak mecburiyetindedirler. Hristiyanlık'taki isimlerini taşıyamamaktadırlar. Ohannes, Bedros ve Mateos'lar; Mustafa, Ahmed ve Abdullah'a çevrildiler."

3.4. Katliamın Askeri ve Sivil Makamlarca Düzenlenmesi⁶¹

"... Sivil ve askeri makamların katliamdaki vazifeleri farklı idi ve askeri makamların vazifesi daha basitti. Askeri makamların vazifesi önce ve gizlice çapulculara, vazifeye çağrılmış olan yedeklere, Kürt ve Çerkez takımlarına silah tedarik etmek, düzensiz Hamidiye birliklerini, jandarmayı ve silahlandırılmış Türk halkını mevcut yönetmelikler dahilinde katliam için cesaretlendirmektir. Ayrıca Ermeni'lerin isyan

61 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s 41-52

etmesi veya çapulcuların katliamı becerememeleri veya hücum edenlerin zayıflığı sebebiyle savunmadaki Ermeniler tarafından geri püskürtülmeleri halinde düzenli ordunun müdahalesini sağlamaktı ... Katliamlardan sonra yeniden asayışı temin etme mecburiyeti, Ermeni mahallelerini işgal etmek ve Ermeni köylerine asker mevzilendirmek, yedekleri vazifeye çağırarak, düzensiz birlikleri orada burada görevlendirmek ve zaman el verdiğinde de saldırılar tertip etmek için en uygun bahane idi. Göstermelik olarak halkı koruma gayesiyle bir yere mevzilendikleri esnada, kesin saldıracakları ana kadar asker, yedekler ve jandarma, baskılarını ve korumakla görevli oldukları kimselerin haysiyetlerini kırmayı sürdürürlerdi. Yağmalama ve ganimetlerin yığılmasından sonra da asker, tekrar şurada burada çevreyi düzenlemekle görevlendirilirdi. Sivil makamların vazifesi daha zordu, çünkü bunlar iki cephede iş görmek mecburiyetinde idiler: bir yandan Müslüman halkı katliam için iştahlandırmayı, hazırlamayı ve işleyecekleri çirkin işlerden dolayı ceza almayacakları hakkında garanti vermeyi üstlenmek, diğer yandan da Hristiyan halka ve özellikle konsoloslara karşı başarabildikleri kadarıyla, sahte koruma vaadleriyle kurbanları, önceden belirlenmiş kesim gününe kadar yerlerinde tutmak ve halkı alelade tedbirlerle oyalayıp mümkün olduğunca aniden, emniyetli ve müthiş bir darbe vurma imkanını aramak. ... Ermeni vilayetlerindeki Türk mercilerine karşı vaki suçlamaları aşağıda maddeler halinde özetleyelim:

- I.** *Sivil ve askeri merciler, ne kendiliklerinden ne de Ermeni cemaatinin öncüleri ve konsolosların müracaatları üzerine, Müslüman halkın katliam hazırlıklarını hiç bir şekilde engellemediler.*
- II.** *Sivil ve askeri merciler, katliam hazırlıkları yapıp şu tedbirleri aldılar: 1- Temelde, Ermeni halkını sistemli bir şekilde silahsız hale getirdiler. 2- Müslümanların silahlarını ellerinde bıraktılar. 3- Bunun ötesinde, Türk ve Kürt halkına, kısmen askeri depodan olmak üzere, silah sağladılar. 4- Bazı valiler ve komutanlar, halkı yağmalamaya teşvik etmek, silah dağıtmak, Kürtleri ve Çerkezleri, Ermeni köylerine ve mahallelerine saldırmaya davet etmek ve bunu bildirmek için vilayetlerde dolaştılar. 5- Zahiren asayışı sağlamak, hakikatte ise yağmalama ve katliama katılmaları için göreve çağırdıkları yedekleri ve askerleri mevzilendirirken Hristiyanları da koruma teminatı vererek yanılttılar. 6- Katliam korkusuyla dükkanlarını kapatan Ermenilere ya asayiş sağlanmış gibi göstererek ya da tehdit ederek yeniden, depolarını ve dükkanlarını açtırıp pazar yerlerinin yağmalanmasını mümkün kıldılar.*

- III.** *Sivil ve askeri merciler çoğu kez, yüksek rütbeli memurların etkisiyle katliam, yağmalama ve zorla din değiştirme olaylarına karıştılar ve şunları yaptılar: 1- Katliamların gün ve saatlerini belirlediler. 2- Bu gün ve saatleri, olaylar esnasında, çapulcular, Kürtler ve askerlere, cezaya uğramadan öldürme ve yağma imkanı sunacak şekilde tesbit ettiler. 3- Katliamları trampet sesiyle veya başka bir işaretle başlattılar. 4- Hristiyanların yardım arayışlarını ya reddettiler ya da yardım isteyen aracılara hapsedtiler. 5- Yardım arayışı için yüksek mercilere ve bilhassa Sultan'a çekilen telgrafları engellediler. 6- Katliam öncesinde, katliam esnasında ve katliam sonrasında birçok kişiyi hapsedtiler, ki onların bir çoğu hala yargılanmadan içeride tutulmakta ve korkunç işkencelere maruz kalmaktadırlar. 7- Askerleri, yedekleri, Kürtleri ve Çerkezleri katliamlara katılmaya yönlendirdiler. 8- Emirleri altına verilen askeri birliklere ve jandarmaya, ganimetlerden pay almayı garanti ettiler.*
- IV.** *Sivil merciler, katliam ve yağmalama gerçeğini örtmeyi veya suç olmaktan çıkarmayı denediler ve şunları yaptılar: 1- Ermenileri, doğru olmadığı halde, huzursuzluk çıkarmakla suçladılar. 2- Ermeni idarecilerine hapis cezası, ölüm veya yeni katliam tehdidiyle baskı yapıp huzursuzluğa Ermenilerin sebep olduğunu, merciler tarafından alınan tedbirler sayesinde asayişin yeniden tesis edildiğini tasdik ettirdiler. 3- Cesetlerin gömülmesini düzenleyip fiilen, tahribatın izlerini kaybetmenin yollarını aradılar. 4- Olayla ilgili haberleri önlemek için Ermenilerin mektuplarını okudular, onların yurt dışına çıkışlarını, yabancı gazetecilerin de yurda girişlerini engellediler. 5- Şurada burada yağmalanmış olan malların 1/100'ni dahi teşkil etmeyen, en değersizlerinin göstermelik olarak iadesini düzenlediler.*
- V.** *Merciler, katliamın korkunç sonucu olarak tamamen yağmalanmış olan halk için hiçbir şey yapmadılar: 1- Hükümetin muhtaçları gözetmesi, sadece gülünç derecede yetersiz değil, aynı zamanda birkaç gün sonra sona erdirilirdi. 2- Avrupalı yardım komitesinin, ihtiyacı azaltmak için gösterdiği çabalar ya engellendi ya da zorlaştırıldı. Bu uygulamayı değiştirmeyi, uluslararası yardım komisyonunun başkanı olmak hasebiyle sadece İngiliz elçisi başarabildi. 3- Evlerin yeniden imarı, tohumluk buğday temini ve yakında başlayacak kış şartlarına karşı, ihtiyaç içinde olanları korumak için hiç bir şey yapılmadı. 4- Muhtaçların göç etmesi engellendi. 5- Yüz binlerce dul, yetim, hasta ve çaresiz için hiç bir imkan sağlanmadı. 6- Mağdurların ellerinde kalan eşyaları çoğu*

kez vergi diye alındı. Hatta, aldıkları yardım paraları dahi aynı şekilde gasp edildi.

VI. Katliamın tekrarlanmaması veya henüz katliam yapılmamış bölgelerde patlak vermemesi için, merciler tarafından hala tedbir alınmadı. Aksine Haziran 1896'da, Van, Eğin ve Niksar'da yapılan yeni katliamlar, Ağustos'ta Trabzon'da meydana gelen kargaşa ve bütün bölgelerde devamlı zorla din değiştirmelerin isbat ettiği gibi, Ermenilerin yok edilmesi engele takılmadan hedefe doğru götürülüyor.

VII. Katliamların, yağmalamaların ve zorla din değiştirmelerin sorumluları ve suçluları cezasız kaldılar.

3.5. Türk Yalan Fabrikası⁶²

... Bütün şehirlerde ve meskun mahallelerde, Ermeni cemaatinin idarecileri, eşrafi ve papazları hapsedmek, işkence yapmak, ölümle ve yeni katliamlarla tehdit etmek yoluyla, resmi mercilerce yalan açıklamalar, yanlış haberler, teşekkür mektupları ve tahrif edilmiş belgeleri imza etmeleri için zorlandılar ki bunların içeriğine göre Ermeniler, ihtilalci isyanlarla ülke barışını bozdular ve şimdi, hükümet görevlilerinin gayretleri sayesinde barış tekrar sağlandı.⁶³ ... 29 Aralık 1895'te Arapkir'den bir mektup: "Sevgili kardeşim, ... Katlandığımız bunca acıdan sonra en alçaltıcı şey, Sultan'a yazılmış teşekkür metinlerine imza atmaya zorlanmamızdır. Hatta bizi, 'bu katliamları Ermenilerin kendileri yaptı' demeye zorlamaktadırlar. Ermenilerin birbirlerini öldürmeleri ve kendi evlerini yakmaları için delirmiş olmaları gerekmez mi? Avrupa bu akılsız haberlere inanacak kadar aptal ve hayasız mıdır? ... Yüzlerce Hristiyan Ermeni, akrabalarının ve komşularının hain olarak suçlandıkları, Sultan'a hitaben yazılmış mektupları imzalamaktan imtina ettikleri için işkenceye tabi tutuldular. Mesela biri, köyünün en iyilerini hapishaneye gönderecek bir yeminden imtina etti. Bunun üzerine hakim, işkence edilmesini emretti. Gece boyu bu yapıldı. Önce hanım ve kızlarının bulunduğu odanın yanındaki odada falakaya yatırıldı. Sonra elbiseleri soyulup koltuk altlarından ayaklarına

62 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.53-60

63 Bu bölümde Ermenileri, katliamların sorumlusu olarak göstermek için, ilgili vilayetlerin tamamında Türk yetkililerin akıl almaz yalanlar uydurdukları; Sultan'a hitaben, suçu kabullendikleri, kargaşaya sebep oldukları, makamların asayışı yeniden tesis ettikleri ve zat-ı şahanelerine müteşekkür olduklarına dair yazılar yazdırıp imzalatırdıkları, telgraflar çektirdikleri; bunu yapmak istemeyen papazların ve kanaat önderlerinin ise işkencelerden geçirildiği, ölümle ve hatta yeni katliam yapmakla tehdit edildikleri; sual olunduğunda, zorla İslamlaştırıldıklarını dile getirmemeleri, aksi halde öldürülecekleri, Ermenilerin birbirlerine yazdıkları mektuplardan veya yabancı misyon seflerinin mektuplarından alıntılar şeklinde, ifade edilmektedir.

kadar uzanan iki sırtına bağlandı. Sonra kolları uzatılıp bir sırığa ve bu canlı haç bir direğe bağlanıp kamçılanmaya başladı. ... Ne kadar çok bağıyor idiyse kamçı o kadar sert iniyordu. Her seferinde yemin etmek isteyip istemediği soruluyordu. Fakat o, “ruhumu suçsuz insanların kanlarıyla lekeleyemem, ben bir Hristiyanım” cevabını veriyordu. Sonra dişlerini sökmek için ele bir kerpeten alındı, ama tutuklunun sağlam duruşundan dolayı uygulamadan vazgeçildi. Bir memur, hademesine, tutuklunun sakallarını teker, teker kökünden yolmasını emretti. Yüksek sesle gülüşmeler eşliğinde bu yapıldı. Bunun da fayda vermediğini görünce biri, kızıl bir demir çubuğu bu talihsizin ellerine bastı. Eti kavruyan tutuklu acıdan, “Allah aşkına! Öldürün beni” diye feryat ediyordu. Cellat, kıpkırmızı demir çubuğu tutuklunun ellerinden uzaklaştırıp göğsüne, sırtına, yüzüne ve ayaklarına bastı. Sonra, zorlayarak ağzını yırttı ve kıpkızıl kerpetenle dilini kızarttı. ... Elçilik haberinde, öldürülen Ermeniler hakkında çeşitli yerlerden Türk hükümetinin verdiği istatistikler var. Biz Türklerin verdiği sayıları gerçek sayılarla karşılaştıracamız.

Yer	Türk istatistikleri	Avrupa kaynakları
Erzincan	70	1.000
Bitlis	130	900
Harput	80	900
Arapkir	200	4.000
Amasya	80	1.000
Vezirköprü	38	200
Antep	100	1.000
Maraş	30	1.390

... Eğer kayıpların sayısı gerçeğe yakın tespit edilseydi, Ermeni isyankârları masalına kimse inandırılmazdı. O bakımdan Türk kayıplarını, iki veya üçle çarpmakla yetinildi ve çıkan rakam elçiliklere istatistik olarak bildirildi. Avrupalı haberciler buna birkaç sıfır eklemek mecburiyetinde kaldıklarında ise Boğaz'dan çok su akmış olduğundan bunlar devamlı tezkib edildiler.⁶⁴ ... Konsolosluklardan eş zamanlı olarak provokasyonların olmadığına dair haberler verildiği halde, maalesef Ermeni ayaklanması, camilerin kurşunlanması, devriye gezen askerlere saldırılması gibi güzel hikâyeler, alçakça yalanlar olarak ortaya atıldı. ... Üstüne üstlük ihtilal komiteleri, gizli Ermeni birlikleri, Türk paşalarına yapılacak suikastlar, yakında Paris'te, Londra'da,

64 Bu ifadelere göre, Maraş'ta 10 Türk ölmüş oldu. Türkler bu rakamı üçle çarparak 30 Ermeni'nin öldüğü neticesine vardılar. Avrupalılar da 30'u, 46,3 ile çarparak öldürülen Ermenilerin sayısını 1390'a çıkardılar(!)

Atina'da, İstanbul'da ve Ermenistan'ın lüzum görülen yerlerinde, Ermeni militanlarının saldırıları hakkında gelen haberler için telgraf dairesi vazifelendirildi. Bab-ı Ali bu şekilde, içerde ve dışarda, istediğinden daha çok haber elde etti. Bir araya gelen üç Ermeni'yi ihtilal komitesi olarak lanse etmekten ve suçlu olarak kabul edilen düzineleri, İstanbul sokaklarında astırmaktan daha kolay bir şey yoktu.

3.6. Suçlu Kimdir?⁶⁵

Biz önce "kim suçsuzdur?" sorusunu soruyoruz. Ermeniler suçsuzdur. Aslında senelerden beri sistematik olarak Bab-ı Ali tarafından yok etme politikalarına, Türk memurlarının kanunsuzluklarına, Kürt ağalarının saldırılarına, vergi memurlarının baskılarına ve tamamen hukuksuz olarak sevk edildikleri mahkemelerde savunmasız bırakılmaya maruz kalan Ermenilerin son gücüyle, zorbalığın demir boyunduruğuna karşı ayaklanmaları şaşılacak bir şey olmazdı. Ama gerçekten bu halk milli bir kıyama düşünecek durumda değildi. Çünkü birinci olarak, büyük bir bölgede yoğun halde bir arada yaşamalarına rağmen söz konusu olan vilayetlerde hep azınlıkta idiler ve ikinci olarak da Hristiyanlara silah taşımayı yasaklayan ama Müslümanlara izin veren kanun sebebiyle bu halk silahsız ve savunmasızdı. Gerçekten Ermenistan'da hiç kimse özerklik için çalışmayı dahi düşünmemiştir. Arzulanan şey, 18 seneden beri Avrupalı devletlerin garanti ettiği reformların nihayet yapılması, en azından katlanılabilir, insan şerefine yakışır bir görüntünün sağlanması idi. Katliamların yapıldığı bütün bölgelerde yaptığımız geniş araştırmalara rağmen, Zeytun'dan sarf-ı nazar, ayaklanma gayesi güden hiç bir hareket tespit edemedik ... Koca bir bölgede, köylü-şehirli binlerce Ermeni, hiç karşı koymadan boğazlanmayı kabul etmişken Zeytun'un kahramanları, Avrupalı konsoloslar sayesinde, sadece umumi affa kavuşmadılar, ayrıca, bir nevi özerklik bile elde ettiler. Bu gerçekten kaderin bir cilvesidir. ... İnsan, Ermenilerin tamamının, Zeytunluları taklit edip umumi bir ayaklanma gerçekleştirmiş olsalardı, diye arzu ediyor. Eminim ki, Hristiyan büyük güçler, münafıkça gerekçelerle, silahsız bir halka yapmadıkları yardımı, ellerinde silah olan bir halka yaparlardı. ... Şu ana kadar anlattıklarımızı dikkatle okuyanlar çoktan şu karara varmışlardır: Ermeni katliamları, Sultan adına merkezi hükümet tarafından tanzim ve büyük bir istekle vilayet mercilerince tatbik edilmiş, idari bir cezadan başka bir şey değildi. ... Senelerden beri hükümetin ismarladığı tahrip vasıtaları, son derece sessiz ve görünmeden çalışırken, Bab-ı Ali, tehditkar Ermeni reformları sebebiyle süreci hızlandırmayı, Avrupa'yı galeyana getirme tehlikesine rağmen,

65 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.61-70

Ermeni halkını bir darbeye yok etmeyi ve devamlı Avrupalılarda sempati uyandıran menfur Hristiyanlığın çabukça sonunu getirmeyi gerekli gördü. ... “Gavurların serveti yağmalanmalıdır ve kafaları da hükumete aittir.” Bu, bizzat Sultan’ın iradesine dayanan, her tarafa yayılmış olan bir parola idi ve her türlü gaddarlık için resmi bir izin manasına geliyordu. ... Gürün kaymakamı, Sivas valisine, “Gürün’de hiç bir Ermeni’nin kalmadığından emin olabilirsiniz.” diye telgraf çekti. Arapkir’de merciler şu emirleri verdiler: “Muhammed’in çocuklarının⁶⁶ tamamı şimdi vazifelerini yerine getirmek mecburiyetindedirler, yani bütün Ermenileri öldürmelidirler, evlerini yağmalayıp yakmalıdırlar, hiç bir Ermeni’yi hayatta bırakmamalıdırlar. Bu Saray’ın emridir. Buna itaat etmeyenler de Ermeni addedilip öldürülmelidir. Bu bakımdan her Müslüman, hükumete karşı itaatini isbat etmek için önce arkadaş edindiği Hristiyanı öldürmelidir.”

3.7. Güçlü Devletlerin Sorumluluğu⁶⁷

“... Geçen sene, Erzurum’daki yabancı ülke konsolosları yapılan haksızlıkları valiye hatırlattıkları zaman vali: “Türk hükumeti ile Ermeni halkının münasebeti, karı-koca ilişkisidir. Kocası tarafından cezalandırılan kadına acıyan üçüncü kişinin, aile kavgasına karışmaması daha iyidir.” dedi. Kimse, Hristiyan büyük devletlerin Sultan’ın hükumetiyle olan münasebetini, bu resimden daha güzel anlatamaz. ... Fakat medeni devletlerde, kanun eliyle zararların önlenmesi için zalim kocaların, karıları üzerindeki haklarının ve kendi kendine zarar veren bir delinin hareketlerinin sınırlandırılması dahi vaki olmaktadır. Avrupa’nın bir zamanlar görülmeye değer merhamet diplomasisi, on yedi senelik bekleyişten sonra, Ermenistan’daki Türk barbarlığının kurbanlarını hatırladı ve geçen sene avukatlarını, Hristiyan tebaasına insan haysiyetine yaraşır bir muamelede bulunması için, sonu gelmeyen yazularla birlikte Sultan’a gönderince kıskançlıktan gözü dönmüş olan Türk ağası, verdiği sözlerle baskıları hafifletip haklarını barbarca kullandı ve Avrupa merhametine havale edilen kurbanı boğdu. Hristiyan büyük güçlerin elçileri, iftihar ettikleri diplomasileriyle dünyaya ilan edilen bağımsız Ermenistan’ı kucaklamak için, Bab-ı Ali’nin önünde beklerken kapı açıldı ve parçalanmış ceset, ayaklarının önüne atıldı. Diplomatlar anında, hiçbir şey görmemişcesine geri döndüler. Halen Sultan’ın sofrasında oturuyorlar ve diplomatik başarıları için devlet nişanları almaktan mutlular. ...

66 Müslümanlar, ‘Muhammed’in çocukları’ tabirini asla kullanmazlar.

67 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.71-85

Büyük devletlerin temsilcileri, Ermeni vilayetlerinde devam eden anarşinin, büyük olasılıkla, bu geniş coğrafyada Hristiyan halkın yok edilmesi neticesini getireceğinin tamamen bilincinde idiler ve hep birlikte, on beş sene müddetle,⁶⁸ Ermenistan'da Hristiyan halkı harman yerindeki 'saman' gibi döven Türk makinesine ve Türk'ün tam kapasite çalışan ölüm fabrikasına, herhangi bir güçlük çıkarmaktan ellerini çektiler. ... Ağustos 1894'te makine hızlı çalıştığından, birdenbire çalışma sesi duyuldu ve dehşete düşen Avrupa, Sasun katliamıyla sevimsiz bir şekilde, Ermenistan'ın varlığını hatırladı. Rahatsız edilen arı kovanındaki vızılı gibi, yüce politikada herşey karıştı. Bir araştırma komisyonu kuruldu ve 108 protokol yazıldı, ama bir araya getirilmiş ciltlerde hiçbir diplomatik konuşma yoktu. Ekim başında iyi bir bahane sunan Ermeni nümayişinden sonra, vilayetlerde sivil ve askeri merciler, Saray'dan emirlerini aldılar. Türk idaresinin ölüm makinesi tam hıza ayarlandı ve üç ay müddetle, reform yapılması kabul edilen bütün vilayetlerde, Ermeni halkının kıyımı vardı. ... Eğer Anadolu'nun doğusundaki vilayetlerde oturan Ermenilerin başına gelenler, batısındaki vilayetlerde oturan Rumların başına gelseydi kesinlikle iddia edilebilir ki bu güçler ilgilerini o tarafa yöneltirlerdi. ... Evet, hakikatte bu cehennemi bir ateştir ve şayet kısa bir süre içinde, doğunun Hristiyanlarını alevleri içinde yutarsa Alman politikası da suçsuz olmayacaktır.

3.8. Hiciv Oyunu⁶⁹

"... Önce, merciler tarafından yüzlerce ve binlerce Ermeni, onları çapulcuların saldırılarından korumak adına, sonra da evleri tahrip edildiğinden emniyetli ikamet imkânı sunmak adına hapishanelere doldurarak, kapsamlı bir şekilde mağdurların emniyeti sağlanmış oldu (!) Mesela Arapkir'de 4.000 Ermeni'nin öldürülmesinden sonra polis tarafından ihtimamla soruşturmalar yapıldı ve hayatta kalan bütün Ermeni erkekleri istisnasız olarak hapse atıldılar. Hapishanesi olan yerlerin tamamında aynı uygulama yapılmıştır. ... Dağlara kaçmış olan Ermeniler, asker refakatinde şehirlere getirildiler. Maraş mutasarrıfına, askerlerin ve başıbozukların, nakil esnasında Ermenilere çok acımasız davrandıklarına dair bazı olaylar anlatılınca "onları öldürtseydiniz" karşılığını vermiştir. ... Değişik şehirlerden alınan haberlere göre hükümetin, çalınan malları bulup sahiplerine iade etmeleri için görevlendirdiği jandarmalar, hiçbir şeyi geri vermedikleri gibi bir de

68 7 Eylül 1880'de büyük devletler, Bab-ı Ali'ye reformların hayata geçirilmesiyle alakalı bir nota verdikleri için Lepsius, 'on beş sene' tabirini kullanıyor.

69 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.86-96

evlerini yakma tehdidiyle, baskı ile halktan bir miktar daha para toplamışlardır. ... Trabzon'da 8 Ekim'de vuku bulan cinayetin müsebbiplerini yargılamak üzere kurulan mahkeme, Müslümanlara nasihat etmekle yetinirken, Ermenileri, Müslümanların öldürmesinden korumak bahanesiyle hapse koydu. Bunların 8'i ölüme, 25'i ise uzun yıllar hapse mâhkum edildi. ... Türk hapishaneleri, Ermenilere karşı cinayet işleyen Müslümanların ön kapıdan içeri alındığı ve arka kapıdan dışarı salındığı garip yapılardır. ... Özellikle, katliamlarda etkili olmuş yüksek rütbeli subaylar ve askerler, çoğunlukla kısa bir süre sonra çağrılıp daha yüksek mevkilere tayin edildiler. ... Bazen gece saat 3'te, bazen gece yarısı, bazen de sabaha karşı, hapishanenin her köşesinden ağlama sesleri, iniltili hıçkırıklar veya "Bilmiyorum", "Onu görmedim", "Ölüyorum" gibi ve benzeri yürek parçalayan feryatlar duyulurdu ve bunlara Türk mâhkumların kükremeleri ve lanet okumaları karışırdı. ... Çıplak halde kar üstünde bekletilen, kızgın demir çubuklarla dağlananların, "Yeter ey insan olmayanlar! Donuyorum, yanıyorum, beni öldürün ve ızdıraptan kurtarın" şeklindeki çığlıkları hapishane görevlilerinin şarkıları ve çıkardıkları gürültü ile bastırılırdı.

3.9. Kıtlık⁷⁰

"Geçen senenin sonunda ve şu anda Ermenistan'da açlık felaketinin en feci versiyonları hüküm sürmektedir ve 500.000 kişi, açlıktan ölmek için gerçekten Avrupa'daki Hristiyanların yardımına muhtaçtır. İnsani yardımlar konusunda bayraktarlık yapmakla meşhur olan Almanya'da hiç kimse bu durumu bilmiyor. ... Allah'a şükürler olsun ki İngiltere ve Amerika halkı muazzam bir yardımseverliğe sahiptirler. Katliamdan kurtulan Ermeniler, onların gönderdikleri milyonlarca para sayesinde, Bab-ı Ali'nin arzusu hilafına, açlıktan ölmemiş oldular. ... Kocaları ve yetişkin oğulları öldürülmüş, evleri yakılmış ve herşeyleri gasp edilmiş olan nazik kadınlar, kulübelerde ve nemli bodrumlarda yaşıyorlar. Eskiden bolluk içinde oldukları halde şimdi yırtık elbiseler içindeler ve yiyecek ekmekleri dahi yok. Onların çoğu kapı kapı gezerek veya pazar yerinde sadaka dileniyor. Çoğu açlık ve soğuktan ölüyor. Eğer bu binlerce dul ve yetim bu halde bırakılırsa ızdırap içinde sonları gelir ve ümitsizlikten ölürler. Ekmekleri yok, elbiseleri yok, yatakları yok, işleri yok ama her ailede hastalar var. Bu durum ölümden daha beterdir. ... Bunlar evlerinin harabelerinde yaşıyorlar ve tifo, hemen hemen her evden bir kurban aldı. ... Ekmeği olan az sayıda eve rağmen hemen her evde, yiyecek olarak kullandıkları ot demetleri var. Kadınların ve

70 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s-96-111

çocukların yüzleri zayıflamış ve sararmış. ... Kürtler ve Türkler genç kızların peşindeler. Gelinler daha az tecavüze uğradıklarından köylülerin tamamı kız çocuklarını bu şeytanlaşmış canavarlardan korumak için 8 yaşından itibaren evlendiriyorlar. Tercan'ın 32 köyünde, 8 yaşından büyük, evlenmemiş hiçbir kız çocuğu bulunmamaktadır. ... Kürtler ve Sultan'ın muvazzaף askerleri bir köye geliyorlar ve orada günlerce ikamet ediyorlar. Canlarının istediği her şeyin, talep ettikleri zaman mutlaka getirilmesi lazımdır. Alışılmış şekilde yağmalanmamış olan köylüler de bu tarzda fakirleşiyor. Amerika ve İngiltere'den gelen yardımlar yaz boyu aşırı derecede azaldı. Bu azalmaya, Avrupa'nın Ermenistan'da açlık felaketini engellemeye yönelik yürüttüğü politika sebep oldu. ... Zaman, Protestan Almanya'nın vazifesini yerine getirip hatalarını örtme zamanıdır. ... Şu soruyu acı da olsa sormak mecburiyetindeyiz: Almanya'da ülkenin koca kilisesi, Prusya ülkesinin kilisesi ne yaptı? Alman basınının tutumunun neticesinde, Ermenistan diye bir ülkenin var olduğunu bilmez mi oldunuz? Zamanımızda Hristiyanlara, yüz yılların en büyük zulmünün yapıldığından hiç mi haberiniz yok? ... Yüce politika size de mi susmayı emrediyor? Siz bilmiyor musunuz ki, Tanrı Devleti'nin yüce politikası, dünyadaki devletlerin çıkarlarının üstündedir."

3.10. Bundan Öte Ne Olmalı?⁷¹

"Sekiz büyük vilayette yapılan tahribatın ve 100.000 insanın öldüğü yağmacı katliamların etkisiz kalması mümkün değildir. Bunların ilk tabii neticesi, Doğu Anadolu'nun tamamında ve Kuzey Mezopotamya'da ekonominin tamamen tahrip olmasıdır, ki bu durum, Anadolu'nun kalan kısmı ve Suriye'yi de etkilemiştir. Türk devletinin önemli bir bölümünü teşkil eden bu yörenin eski durumuna gelmesi için bir kaç on seneye ihtiyaç vardır. İlgili vilayetlerdeki pazarların neredeyse 9/10'u hala kapalıdır. Türkler yabancı dil bilmedikleri için, hemen hemen tamamı Hristiyanların elinde olan ithalat ve ihracat, felç olmuş durumdadır. ... Sonbahar mahsulü, ya ekinler tahrip edildiğinden ya da büyük oranda Kürtler tarafından gasp edildiğinden kaldırılmadı. İlbahar mahsulü de büyük oranda, insanlar köylerini ve şehirlerini terketmeye korktukları için ekilemedi. Tahrip edilen ve gasp edilen malzemelerin bedeli milyarlarla ifade edilmektedir. ... Türklerin dükkan ve depoları tıka basa Ermeni mallarıyla doludur. Ancak çalınan bu malların hakiki değerini kim ödeyecek? Bunlar 1/5, 1/10 fiyatla satılıyorlardı ve Türk, üzerinde hala kan bulunan bir eşyayı elinden çıkarttığı zaman seviniyordu. Parası

71 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.112- 122

olanlar dahi parasını göstermemek için, bir şey satın almıyorlardı. Hristiyan, parasını yağmacı Türklerden, Türk ise vergi memurlarından gizlemek için böyle davranıyordu. Ermenistan'la iş yapan Avrupalı firmaların kayıpları milyonları buldu, çünkü Hristiyanların elinde bu sene, geri ödeme yapabilecek bir şey kalmadı. Türkler açısından ise bu zor durum, ödeme yapmamak için iyi bir bahane idi. ... Hristiyan halkın, mevcut durum sebebiyle geleceğine büyük bir endişe ile bakmasında şaşılacak bir şey yoktur. Gelen delillere göre, Hristiyan büyük güçler engelleyemediklerinden veya birlik sağlayamadıklarından, birkaç hafta içinde büyük vilayetlerde sistemli bir tarzda Hristiyan katliamı sahneye kondu. Evet, Türk basınının etkisiyle, efkar-ı umumiye meydana gelen yanılma sebebiyle, gerçekler aylar sonra öğrenildi. ... Müslümanların ağzından şu duyuluyor, "Biz, Avrupalıların bizim ülkemizi istediklerini biliyoruz. Onlar onu alacaklar ama orada hiç bir Hristiyan bulamamalarını sağlayacağız." ... Ermenistan'da Hristiyan kanının 1/8'i bol miktarda akıtıldığı halde bugün Ermenistan'da hala 700.000 Ermeni'nin mevcut olduğu unutuldu.⁷² ... Biz Avrupa'nın, yakında patlak verecek olan Ermeni kargaşalarıyla ciddi bir şekilde meşgul olmasını çok önemli görüyoruz ki bu sefer, Türkiye'nin daha önce inandırmak istediği Ermeni isyanı gerçekten söz konusu olsun. Çünkü parası ve silahı olan kişi, uzun müddet düşmanın üzerine gelmesini beklemez, ki yeni haberlere inanacak olursak o düşman ortaya çıktı bile. ... Güçlü devletler ne yapmak istiyorlar? Hristiyanlığın şerefi bu sorunun içindedir. Birinci olarak: Bab-ı Ali, Ermeni reformları konusunda altı büyük devleti dolandırma başarısını elinde tutmalı mı? O zaman, en azından Avrupa hükümetleri arasında görüş ayrılığı olmamalıdır ki, Bab-ı Ali'nin aldığı tedbirlerden sonra uygulamasını 'de facto' olarak imkansız kıldığı Ermeni reformları konusunda yapılan her diplomatik yazışma ve her kalem çiziği, değersiz bir maskaralıktır. ... İkinci olarak: Güçlü devletler, politikalarının kurbanı olan yağmalanmış zavallı Ermenistan'ın eski refahına kavuşması ve insan onuruna yaraşır bir yer olması için ne yapmak istiyorlar? Geçen sene Sasun katliamından sonra yaptıkları gibi bir komisyon kurabilirler, protokoller kabul edebilirler, notalar yazabilirler. Şüphesiz bu durumda, elçiler ve hariciye memurları için yeni klasör rafları kurmak zaruri olacaktır. ... Üçüncü olarak: Zorla İslamlaştırılan 600 ila 1000 köyün durumu ne olacak? Şu anda cami olarak kullanılan yüzlerce kilisenin durumu ne olacak? Büyük güçler daha önce Bab-ı Ali'yi Avrupalı büyük devletler arasına aldıkları gibi, şimdi de İslam'ı, yeni bir dini cemaat olarak mı tanıyacaklar? O zaman

72 Lepsius burada 700.000 Ermeni'den bahsederken, 1919 senesinde neşrettiği 'Der Todesgang des Armenischen Volkes' isimli kitabında, 1915 tarihinde Anadolu'daki Ermeni nüfusunun 1.850.000 (s. 309) olduğunu ve tehirci esnasında bir milyondan fazla Ermeni'nin katledildiğini iddia etmektedir. Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam, 1919, s. 303.

zorla din değiştirmekten bahsetmeye hacet kalmaz ve insan bu meseleden vazgeçebilir. Ancak, kilisenin bunu protesto edeceği hesaba katılmalıdır. Fakat sonra ne olacak? Gerçekten kişi inaniyor mu ki, Ermenistan'ın Müslüman halkı, diplomatlardan alacağı emre itaat edecek ve yok edilmesi mümkün olmayan 'sünnet' alametiyle elde tutulan yeni din kardeşlerine yeniden, açıkça Hristiyanlık ayinlerini icra etmeleri için izin verecek? O zaman en iyisi, diplomatlar önce bir medreseye gitmeli ve bir molladan Kuran'ın emirleri üzerine bir ders almalıdırlar. Avrupa gözcülüğü garantisiz olmadan, camiye çevrilmiş olan kiliselerin yeniden Hristiyan dininin icra yerleri olması, zorla İslamlaştırılmış olanların da tekrar Hristiyanlık inancına dönmesinin denenmesi, en kısa yoldan yüz bin Ermeni'nin daha ölüme gönderilmesi demek olur. Peki büyük güçler İslam'ın başarısı karşısında Hristiyanlığın şerefini kurtarmak için, bu konuda ne yapmak niyetindedirler? Bu sorunun cevabını vermek bizim meselemiz değildir. Ancak biz, Hristiyan imparator ve kralların kalplerine ve vicdanlarına müracaat ediyoruz ki, onlar Allah'ın kendilerine emanet ettiği kılıcı boşuna taşıyorlar ve yeryüzünde ilahi adaletin temsilcileri olarak Allah'ın şerefini ve İsa'nın devletini, makamlarının ağır işlerini icra ederken göz önünde tutup tutmadıklarından hesaba çekileceklerdir.”

Gerek Lepsius'un, gerekse sair Batılıların Abdülhamid döneminde yaydıkları bu yalan ve iftiralar, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Muharebeleri esnasında en acı meyvelerini vermiş, bunları okumuş olan ve gerçek kabul eden Ermeni gençleri, Anadolu, düşmanlar tarafından işgal edildiğinde, hem düşmanlarla iş birliği yapmışlar hem de Müslümanlara karşı bu zulümlerin hepsini tatbik etmişlerdir.

4. Sonuç

'Armenien und Europa' isimli kitabın birinci bölümünü teşkil eden, bizzat Lepsius'un kaleme aldığı 122 sahifesi, tamamen bu tarz, akıl almaz iddia ve ithamlarla doludur. Kitabın, güya görgü şahitlerinin tesbitlerine dayanan bir takım haberlerden meydana geldiği söylenen daha sonraki bölümlerinde de aynı üslup kullanılmaktadır.

Batı'daki araştırmacılar Lepsius'u, Ermeni Meselesi'inde birincil kaynak kabul ettiklerinden yukarıdaki asılsız suçlamaları olmuş gibi telakki etmekte ve böylece bu iftiraların etkileri, Batı dünyasında o zamandan beri kartopu gibi

büyümektedir. Ermeniler hakkında yazı yazanlar, 1878 Berlin Antlaşması'na imza koyan Batılı devletlerin, Ermeni Meselesi'yle özellikle ilgilenmesi gerektiğini, hükümetler bu görevlerini unutulursa halkın onlara görevlerini hatırlatmaları gerektiğini, vurgulamışlardır. Bu çevrelerde hâkim olan düşünce şudur: "Rusların İstanbul ve sıcak denizlere inme arzusu sebebiyle, Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'nı, Berlin Antlaşması ile geçersiz kılanlar, başta İngiltere olmak üzere, meseleye sadece Rusya açısından bakmamalı; bilakis Türklerin Ermenilere yaptıkları zulümler açısından bakmalıdırlar. Günden güne gücünü ve nüfuz alanını yitiren ve Avrupa'da, 'Boğaz'daki hasta adam' diye anılmaya başlayan Osmanlı Devleti, Anadolu'nun muhakkak kendisine kalmasını istiyordu. Fakat orada, Bitlis, Erzurum, Van, Muş, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas gibi birçok Ermeni vilayeti vardı. Türk tarafı bu işin çözümünü, Ermenilerin imha edilmesinde gördü. Bundan dolayı Türkler, 1894-1896 arası İstanbul ve Anadolu'da yüzbinlerce Ermeni'yi katlettiler."

Gerek Lepsius'un, gerekse sair Batılıların Abdülhamid döneminde yaydıkları bu yalan ve iftiralar, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Muharebeleri esnasında en acı meyvelerini vermiş, bunları okumuş olan ve gerçek kabul eden Ermeni gençleri, Anadolu, düşmanlar tarafından işgal edildiğinde, hem düşmanlarla iş birliği yapmışlar hem de Müslümanlara karşı bu zulümlerin hepsini tatbik etmişlerdir. Onbinlerce Müslümanı en feci şekilde katletmiş, bazılarının ellerini kesip yanlarında vücutlarını delerek açtıkları ceplere koymuşlar ve burunlarını, kulaklarını ve dudaklarını kesip göğüslerinde derilerini soyarak yaptıkları ceplere doldurmuşlar ve gözlerini oymuşlardır.

Hatta 26 Şubat 1992 tarihinde, 20. asrın bitişine ramak kala, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ bölgesindeki Hocalı kasabasında vuku bulan katliamda dahi aynı intikam duygularıyla hareket edildiğinde şüphe yoktur.

KAYNAKÇA:

- Barikian, A. (1948) *Die Entwicklung der Armenischen Frage im 19. Jahrhundert*, Doktora tezi, Viyana.
- Baumann, A. & Lepsius J. (2005), *Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria.
- Bernstein, E. (1902) *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin.
- Bozdağ, İ. (1995), *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul.
- Essabalian, P. (1939) *Das Armenische Volk im Wandel der Jahrhunderte*, Viyana.
- Feigel, U. (1989) *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen.
- Giesl, W. (1927) *Zwei Jahrzehnte im Nahen Osten*, Berlin.
- Golz, H. *Zwischen Deutschland und Armenien*, www.Lepsiushaus-Potsdam.de; Publikationen
- Hosfeld, R. & Lepsius J. (2011) *Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ Metni, Potsdam.
- Karal, E.Z. (1995), *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Ankara.
- Kieser, H.L. (2008). *Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Symposium des Lepsiushauses, Zion-Armenien-Deutschland, Potsdam.
- Krischtschian, M. (1930) *Deutschland und die Ausrottung der Armenier in der Türkei*, Potsdam.
- Lanne, P. (1977) *Armenien: Der Erste Völkermord des 20. Jahrhunderts*, München.
- Lepsius, J. (1896) *Armenien und Europa*, Berlin.
- Metuz, J. (1994) *Das Osmanische Reich*, Darmstadt.
- Rohrbach, P. (1926) *Erlebnisse und Erfahrungen in Armenien*, Leipzig.
- Wegener, H. L. (1942) *Der Britische Geheimdienst im Orient*, Berlin.